

บทที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับ

อาณาจักรในประเทศไทย

พุทธศาสนาดั้งมั่นอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 230

จากการส่งคณะสมณทูตมาเผยแผ่พุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราช คณะสมณทูตคณะนี้ นำโดยพระโสณะเถระ และพระอุตตระเถระ 2 พี่น้อง มีการสร้างพระปฐมเจดีย์เป็นเครื่องหมายแห่งการปลุกฝังพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ (วัชรวิ ทรวงประทุม, 2550, หน้า 101) ในทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชนชาติไทยมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องมาด้วยกันกับความเป็นมาของพุทธศาสนา โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยได้นับถือพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา จนกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของประเทศไทยเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2540, หน้า 1)

พุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม คือ ไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก โดยมีเทวดาเป็นจุดศูนย์กลาง แต่สอนเน้นในเรื่องศีลธรรมและปัญญาชั้นสูง และเป็นหนึ่งในสามศาสนาที่นับว่าเป็นศาสนาของโลก คือ มีผู้นับถือในหลายประเทศ ไม่เฉพาะในประเทศที่เกิดศาสนาขึ้น พุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, 2511, หน้า 285)

ประวัติพุทธศาสนา

ศาสนาของพุทธศาสนา คือ พระพุทธเจ้าพระนามเดิมคือ “สิทธัตถะ” เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ นครหลวงของแคว้นสักกะทางอินเดียภาคเหนือ พระองค์ประสูติที่ “ป่าลุมพินี” เมื่อเจริญวัยทรงได้รับการศึกษาศิลปวิทยาอย่างดี เมื่อพระชนมายุ 16 ปี ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา หรือพิมพาแห่งกรุงเทวทหะ เมื่อพระชนม์มายุ 29 ปี ทรงได้พระโอรสพระนามว่า “ราहुล” ในปีที่ 29 แห่งพระชนมายุ ทรงออกผนวชเพื่อแสวงหาการตรัสรู้สัจธรรมให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และเพื่อสั่งสอนโลก ในเบื้องต้นทรงศึกษาจากอาจารย์ดาบสและอุททกดาบส แต่ไม่ทรงเห็นด้วย จึงทรงค้นคว้าและปฏิบัติด้วยพระองค์เองต่อไป ทรงทดลองวิธีทรมานพระองค์ตามแบบนักบวช ในที่สุดทรงพบว่ามิใช่ทางที่ถูก จึงฝึกฝนอบรมทางจิต และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน 6 ปีต่อมา คือเมื่อพระชนมายุได้ 35 ปี ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ปัจจุบันเรียกว่า ตำบลพุทธคยา แคว้นพิหารของอินเดีย จากนั้นเสด็จไปแสดงธรรมครั้งแรกแก่ภิกษุ 5 รูป ซึ่งออกบวชตามพระองค์ แต่เมื่อเห็นทรงเลิกละทรมานพระกาย มีความเข้าใจว่าทรงทำผิดจึงปลีกตัวมาอยู่ที่ป่าอิสิปตนะ การแสดงธรรมครั้งแรกหรือที่เรียกว่า ธรรมจักกัปปวัตตนะสูตรได้ผลคือ ภิกษุรูปหนึ่งนามว่า “โกณฑัญญะ” ได้ดวงตาเห็นธรรม ต่อมาภิกษุอื่น ๆ ได้รับการเทศนาสั่งสอน และได้ดวงตาเห็นธรรมทุกรูป ทรงแสดงธรรมและบัญญัติพระวินัยประคองพุทธศาสนา มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา คือ นักบวชชายหญิง และสาวกที่เป็นคฤหัสถ์ชายหญิงมากมายเป็นเวลา 45 ปี จึงได้ปรินิพพาน ณ ป่าไม้สาละ ใกล้กรุงกุสินารา ในปัจจุบันเรียกว่า กุสินคร ทรงสอนให้ถือพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ พระองค์ไม่สอนศาสนาโดยตั้งพระองค์เป็นจุดศูนย์กลาง แต่ตั้งพระธรรมเป็นจุดศูนย์กลาง พระธรรมคือความจริง ความถูก ความตรง ที่พระองค์ทรงนำมาสั่งสอน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2511, หน้า 319-320)

ประวัติพระคัมภีร์ศาสนา

พระคัมภีร์ของพุทธศาสนา มีชื่อเรียกว่า พระไตรปิฎก ไตรแปลว่า สาม ปิฎก แปลว่า คัมภีร์หรือตำรา รวมกันแปลว่า คัมภีร์หรือตำราทั้งสาม ประกอบด้วย คำสอน 3 หมวด ดังต่อไปนี้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2511, หน้า 322-324)

1. วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยของภิกษุ ภิกษุณี
2. สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาและคำสอนอื่น ๆ ซึ่งมีเรื่องราว เช่น บุคคล สถานที่ เหตุการณ์ ประกอบให้รู้ว่า แสดงธรรมแก่ใคร ที่ไหน และปรารถนาเหตุอันใด
3. อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมล้วน ๆ ไม่มีบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ประกอบ พระไตรปิฎกของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเป็นภาษาสันสกฤต ภายหลังได้แปลเป็นภาษาจีน ญี่ปุ่น และทิเบต พระไตรปิฎกของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นภาษาบาลี ได้พิมพ์ด้วยอักษรต่าง ๆ คือ อักษรไทย พม่า ลังกา ลาว กัมพูชา โรมัน เทวนาครี รามัญ

นิกายแห่งพุทธศาสนา

พุทธศาสนามีนิกายใหญ่อยู่ 2 นิกาย คือ เถรวาท กับมหายาน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2511, หน้า 306-309)

เถรวาท แปลว่า “วาทะของพระเถระ” เป็นพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม คือ พยายามรักษาพระธรรมวินัยตามแบบอย่างทีพระเถระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้าได้รวบรวม ร้อยกรองและจัดระเบียบไว้ หลักการของนิกายนี้พยายามจะไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไขและมีข้อห้ามมิให้เพิกถอนบทบัญญัติไว้ ฝ่ายมหายาน ได้ตั้งชื่อให้ฝ่ายเถรวาทว่า หินยาน แปลว่า ยานเล็ก หรือยานเลว เพราะนำสัตว์ให้ข้ามวัฏสงสารไม่ได้มากเหมือนมหายาน ในการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งที่ 1 ที่ลังกาประเทศ มีมติให้เลิกใช้คำว่า หินยาน แต่ให้ใช้คำว่าเถรวาทแทนตั้งแต่นั้นมา ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท คือ ไทย, พม่า, ลังกา, ลาว และกัมพูชา พุทธศาสนาแบบเถรวาทใช้คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นภาษาบาลี อ่านข้อความตรงกันแม้จะพิมพ์ด้วยอักษรต่างกัน

มหายาน แปลว่า “ยานใหญ่” เป็นนามซึ่งตั้งขึ้นเพื่อแสดงว่า พุทธศาสนานิกายนี้ สามารถช่วยให้สัตว์ข้ามพ้นวัฏสงสารได้มาก มีการเพิ่มเติมแก้ไขตัดแปลงพระธรรมวินัย

เป็นครั้งคราว ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน คือ ธิเบต เวียดนาม จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ประเทศสิกกิม และภูฏาน

หลักธรรมของพุทธศาสนา

หลักธรรมของพุทธศาสนาแบ่งออกได้เป็นหลายหมวดหมู่ ดังนี้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2511, หน้า 287-300)

หลักทั่วไปมี 3 ประการ คือ (1) ให้เว้นความชั่วทั้งปวง (2) ให้ทำความดี และ (3) ให้ชำระจิตใจให้สะอาด

หลักการศึกษที่เรียกว่าไตรสิกขา มี 3 ประการ คือ (1) อธิศีลสิกขา ศึกษาเรื่องศีล เป็นการทำความดีให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ถูกต้องตามวินัยจนสามารถทำลายกิเลสอย่างหยาบได้ (2) อธิจิตตสิกขา ศึกษาเรื่องจิต คือ หัดทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ จนสามารถทำลายกิเลสชั้นกลางได้ และ (3) อธิปัญญาสิกขา ศึกษาเรื่องปัญญา คือ อบรมปัญญาให้เกิดขึ้น เป็นเหตุรู้จริงในเรื่องของร่างกาย จิตใจและชีวิต ไม่คิดไม่ยึด จนสามารถทำลายกิเลสประเภทละเอียดได้ การศึกษาไตรสิกขาทั้ง 3 นี้ ย่อมส่งผลให้ถึง “วิมุตติ” คือ “ความหลุดพ้น” หมายถึง หลุดพ้นทั้งจากกองกิเลสและกองทุกข์อันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของพุทธศาสนา

หลักสังกหัตถุ หรือสังคมสงเคราะห์มี 4 ประการ คือ (1) การเอื้อเพื่อให้ป็นที่เรียกว่า ทาน (2) การเจรจาอ่อนหวานไพเราะ ที่เรียกว่า ปิยวาจา (3) การบำเพ็ญประโยชน์แก่กัน ที่เรียกว่า อัถลจริยา และ (4) การวางตนให้เหมาะสมหรือให้เข้ากันได้กับผู้รับการสงเคราะห์ ที่เรียกว่า สมานัตตตา

หลักเรื่องทิส 6 หรือการปฏิบัติชอบเพื่อให้ทุกคนปฏิบัติชอบต่อกัน อันจะทำให้อยู่ร่วมกันเป็นผาสุกในสังคมอย่างดียิ่ง ได้แก่ (1) การปฏิบัติชอบระหว่างมารดา บิดา ผู้เปรียบด้วยทิสบุรพากับบุตรธิดา (2) การปฏิบัติชอบระหว่างครูอาจารย์ ผู้เปรียบด้วยทิสทักขินกับศิษย์ (3) การปฏิบัติชอบระหว่างมิตร ผู้เปรียบด้วยทิสอุตรกับมิตรด้วยกัน (4) การปฏิบัติชอบระหว่างภริยา ผู้เปรียบด้วยทิสประจิมกับสามี (5) การปฏิบัติชอบระหว่างสมณพราหมณ์ หรือนักบวชผู้เปรียบด้วยทิสเบื้องบนกับชาวบ้าน และ (6) การปฏิบัติชอบระหว่างลูกจ้าง ผู้เปรียบด้วยทิสเบื้องต่ำกับนายจ้าง

หลักของผู้มีใจงู หรือพรหมวิหารธรรม มี 4 ประการ คือ (1) เมตตา ไม่ตรีจิต คิดจะเป็นสุข (ตรงกันข้ามกับพยาบาท) (2) กรุณา เอ็นดูหรือสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ (ตรงกันข้ามกับความโหดร้าย หรือความคิดเบียดเบียน) (3) มุทิตา พลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี (ตรงกันข้ามกับริษยา) และ (4) อุเบกขา วางใจเป็นกลาง (ตรงกันข้ามกับลำเอียง)

หลักจริยศาสตร์ หรือศีลธรรมของพุทธศาสนา มี 3 ชั้น คือ (1) ชั้นมูลฐาน (2) ชั้นกลาง และ (3) ชั้นสูง ดังนี้

หลักจริยศาสตร์ชั้นมูลฐาน เรียกว่า “ศีล 5” หรือ “เบญจศีล เบญจธรรม” มีดังต่อไปนี้ (1) เว้นจากฆ่าสัตว์หรือมนุษย์ เป็นศีล มีเมตตา กรุณาต่อสัตว์หรือมนุษย์ เป็นธรรม (2) เว้นจากลักขโมยเป็นศีล เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และประกอบอาชีพสุจริตเป็นธรรม (3) เว้นจากประพฤตินอกใจเป็นศีล สำรวมในกามเป็นธรรม (4) เว้นจากพูดปดเป็นศีล พูดจริงเป็นธรรม และ (5) เว้นจากดื่มสุราเมรัยเป็นศีล มีสติสำรวมระวังเป็นธรรม

หลักจริยศาสตร์ชั้นกลาง เรียกว่า “กุศลกรรมบถ 10 ประการ” มีดังต่อไปนี้ คือ ทางกาย 3 ข้อ ดังนี้ (1) เว้นจากฆ่าสัตว์หรือมนุษย์ (2) เว้นจากลักทรัพย์ และ (3) เว้นจากประพฤตินอกใจ ทางวาจา 4 ข้อ ดังนี้ (1) เว้นจากพูดปด (2) เว้นจากพูดยุยงให้แตกร้าวกัน (3) เว้นจากพูดคำหยาบ และ (4) เว้นจากพูดเหลวไหลเพื่อจ้อทางใจ 3 ข้อ ดังนี้ (1) ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน (2) ไม่คิดปองร้ายผู้อื่น หรือคิดให้เขาถึงความพินาศ และ (3) ไม่เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม โดยมีความเห็นถูกต้องว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

หลักจริยศาสตร์ชั้นสูง เรียกว่า “อริยมรรค” แปลว่า “ทางอันประเสริฐ” มี 8 ประการ ดังนี้ (1) ความเห็นชอบ คือ มีปัญญาเห็นอริยสัจ 4 (2) ความดำริชอบ คือ ดำริในการออกจากกาม ดำริในการไม่ปองร้าย ดำริในการไม่เบียดเบียน (3) การเจรจาชอบ คือ ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่ยุให้แตกร้าว ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อจ้อ (4) การกระทำชอบ คือ ไม่ฆ่าสัตว์หรือมนุษย์ ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤตินอกใจ (5) การเลี้ยงชีพชอบ คือ ไม่หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด ที่มีโทษ ประกอบอาชีพที่ชอบธรรม (6) ความเพียรชอบ คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้ว (7) การตั้งสติชอบ คือ ตั้งสติ

พิจารณา ร่างกาย เวทนา หรือความรู้สึกสุขทุกข์ ตลอดจนไม่ทุกข์ ไม่สุข ให้รู้เท่าทัน เห็นทั้งความเกิด ความดับ และ (8) การตั้งใจมั่นชอบ คือ การทำจิตใจให้สงบ เป็นสมาธิ อย่างแน่วแน่ ที่เรียกว่า ได้ฌาน

หลักกรรมและหลักการพึ่งตนเอง หลักธรรมนี้ คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว รู้ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

หลักอุดมคติสูงสุด คือพระนิพพาน “นิพพาน” หมายความว่า “ดับ” คือ ดับเพลิงกิเลส หมายถึง ความโลภ ความโกรธ ความหลง ดับเพลิงทุกข์ หมายถึง เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือ การเวียนว่ายตายเกิด

พุทธศาสนากับการเมือง

กำเนิดของรัฐตามอัครัญญสูตร

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองมีสองรูปแบบ คือ ในรูปแบบแรก เป็นการอธิบายกำเนิดของการเมืองว่าเหตุใดมนุษย์จึงต้องมีการปกครอง อีกรูปแบบหนึ่ง เป็นแหล่งที่มาของแนวคิด หลักธรรมที่เป็นกรอบ และหลักเกณฑ์สำหรับการประพฤติปฏิบัติตนของผู้ปกครอง ในแง่แนวคิดเกี่ยวกับกำเนิดของเมืองมีปรากฏในอัครัญญสูตร

อัครัญญสูตร แปลว่า สิ่งที่เป็นเลิศ หรือสิ่งที่เป็นต้นเดิม (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2535, หน้า 353) เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับกำเนิดของสังคมและสถาบันทางการเมือง แสดงถึงวิวัฒนาการตั้งแต่โลกพินาศจนถึงการเกิดขึ้นของมนุษย์ และการแบ่งชั้นวรรณะตามหน้าที่การงาน คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงการเกิดของรัฐโดยธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์มีต้นหาก่อให้เกิดการสะสมทรัพย์ การสร้างครอบครัว การเลือกหัวหน้า และการลงโทษผู้กระทำความผิด

วิวัฒนาการสังคมการเมืองในอัครัญญสูตร และความจำเป็นต้องการปกครอง

สังคมการเมืองมีวิวัฒนาการเป็นขั้นตอน ดังต่อไปนี้ (สมบูรณ สุขสำราญ, 2527ข, หน้า 11-13)

1. โลกเกิดจากธาตุซึ่งเดิมมีความร้อนจัด เมื่อมีความเย็นลงจึงเกิดเป็นโลก มีแผ่นดิน มีน้ำ มีอากาศ และมีฤดูกาล
2. วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้น มีพืช สัตว์และมนุษย์ตามลำดับ เมื่อเริ่มแรก มนุษย์มิได้มีความแตกต่างกัน ต่างดำรงชีพอยู่บนปัจจัยพื้นฐาน คือ อาหาร ซึ่งได้จาก พื้นดินอันอุดมสมบูรณ์และเป็นทรัพย์สินส่วนรวม มนุษย์จึงมีความดีพร้อม ปราศจากความขัดแย้ง
3. มนุษย์เริ่มสูญเสียความดี เมื่อมีความแตกต่างทางกายภาพและผิวพรรณเกิดขึ้น ในหมู่มนุษย์ เกิดการเหยียดผิวพรรณ เกิดความรู้สึกปฏิบัติในเพศตรงกันข้าม ความรู้สึกเป็นพรรคเป็นฝ่ายจึงเกิดขึ้น
4. การสืบพันธุ์เป็นเหตุให้เกิดครอบครัว ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดสังคม การเกิดครอบครัวทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันเฉพาะครอบครัว เกิดความคิดที่จะสะสม เกิดการจัดสรรแบ่งปันทั้งที่ดินและทรัพยากร ความคิดและการปฏิบัติเรื่องกรรมสิทธิ์ ในทรัพย์สินส่วนบุคคลจึงเกิดขึ้น
5. มนุษย์มีจำนวนมากขึ้น ความดีความชั่วจึงปรากฏชัด อันเนื่องมาจากความโลภ ความเห็นแก่ตัว ความเกียจคร้าน ความอยากได้ของผู้อื่น จึงเกิดการลักขโมย การพุดบด การทะเลาะวิวาท ทำให้สังคมปั่นป่วนระส่ำระสาย ยิ่งสังคมไม่มีกฎระเบียบทางสังคม ไม่มีผู้ใช้อำนาจบังคับ ทำให้สังคมไม่น่าอยู่และผู้คนเดือดร้อน
6. ในสภาวะธรรมชาติ มนุษย์ต้องการความสุขและความสงบ มนุษย์จึงร่วมมือกัน หาทางแก้ปัญหา โดยการมอบอำนาจให้ผู้ที่มีความสามารถและเข้มแข็ง ทำหน้าที่ขจัด ปิดเป่าความระส่ำระสายในสังคม รวมถึงการเป็นผู้ปกครองคุ้มครองทรัพย์สิน ไร่นา และชีวิต และเป็นผู้ตัดสินในกรณีที่มีความขัดแย้งในสังคม
7. ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นหัวหน้าจัดเป็นตำแหน่ง “มหาชนสมมติ” เพราะเป็นผู้ที่ได้รับเลือกจากประชาชน บางครั้งเรียกว่า “ราชา” เพราะเป็นผู้ที่ทำให้มีความสุข ดีใจ ให้ผู้อื่น หรือบางครั้งเรียกว่า “กษัตริย์” เพราะเป็นผู้คุ้มครองปกป้อง ไร่นาของประชาชน ผู้ปกครองจะอยู่ในตำแหน่งได้นานตราบเท่าที่ไม่ได้ใช้อำนาจในทางที่ผิดหรือเป็นทรราช หากกระทำผิดประชาชนมีสิทธิถอดถอนหรือฆ่าเสียได้

ฉะนั้น ความจำเป็นที่ต้องมีการปกครองสืบเนื่องมาจากความบกพร่องของสังคม อันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ประการหนึ่ง และ อีกประการหนึ่ง คือ เมื่อสังคมขยายใหญ่ขึ้น จำเป็นต้องมีกฎระเบียบและผู้บังคับใช้กฎระเบียบ

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นความตกต่ำของมนุษย์ ทั้งทางสภาพร่างกายและศีลธรรม เพราะมีตัณหาและการพหุติพิศ การเกิดสถาบันครอบครัวและการมีทรัพย์สินส่วนตัว สังคมจึงเปลี่ยนจากที่เคยร่วมทำมาหากินกันอย่างสงบมาเป็นการแย่งชิงและต่อสู้กัน จนเกิดข้อพิพาทขึ้น มนุษย์จึงต้องยอมเสียสิทธิความเป็นอิสระของตน เพื่อมาทำพันธสัญญาร่วมกันเลือกตั้งผู้ปกครองที่มีความสามารถเรียกว่า มหาชนสมมติ มาช่วยดูแลแก้ไขกรณีพิพาทและลงโทษผู้กระทำความผิด จะเห็นได้เมื่อมีรัฐ มีประชาชน มีเขตแดน มีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน และมีกษัตริย์หรือรัฐบาลขึ้น โดยได้จัดทำพันธสัญญาหรือตกลงกัน จึงมีการเลือกตั้งมหาชนสมมติให้เป็นผู้ปกครอง แต่ต้องปกครองโดยธรรมและประชาชนแบ่งปันผลประโยชน์ให้ ถ้าผู้ปกครองทำผิดข้อตกลงหรือพันธสัญญา เช่น โหดร้ายทารุณ หรือรีดนาทาเร้นประชาชนจนเดือดร้อนแสนสาหัส ประชาชนจะเลิกพันธสัญญา เรียกอำนาจคืนแล้วเลือกตั้งมหาชนสมมติคนใหม่ ฉะนั้น การกำเนิดรัฐตามแนวคิดพุทธศาสนา ไม่เหมือนการกำเนิดรัฐแบบเทวสิทธิ์ที่ผู้ปกครองได้รับอำนาจจากพระเจ้าให้ปกครองผู้ใต้ปกครอง โดยมีอำนาจสิทธิขาด ผู้ใต้ปกครองต้องยอมปฏิบัติตามโดยไม่มีเงื่อนไข รัฐตามอัครคัมภีร์มีลักษณะคล้ายรัฐตามสัญญาประชาคมของจอห์น ล็อก ที่มีการเลือกตั้งผู้ปกครอง แต่ผู้ปกครองมีอำนาจจำกัด ถ้าผู้ปกครองผิดสัญญาหรือพันธสัญญา ประชาชนมีสิทธิถอนสิทธิ เรียกร้องอำนาจคืน และรัฐตามอัครคัมภีร์มีความแตกต่างกับรัฐตามแนวคิดของโทมัส ฮอบส์ ผู้เสนอทฤษฎีสัญญาประชาคมอีกคนหนึ่ง ฮอบส์สนับสนุนให้กษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาด เพราะประชาชนทำสัญญากันเอง และมอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง ดังนั้น ผู้ปกครองไม่ได้เป็นคู่สัญญาจึงไม่ต้องคืนอำนาจให้แก่ประชาชน แม้ประชาชนจะเรียกร้อง

การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอัครคัมภีร์เป็นการชี้ให้เห็นว่า การเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์และสังคมเป็นเรื่องธรรมชาติ สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลตามธรรมชาติ มิใช่เรื่องเหนือธรรมชาติ พระองค์ทรงไม่ให้ความสำคัญแก่วรรณะและเชื้อชาติ แต่พระองค์ให้โอกาส ให้ความเสมอภาคแก่ทุกคนในการประกอบกรรมดี

ทรงรับทุกคน ทุกชั้นวรรณะ เข้าบวชเป็นสาวกของพระองค์ได้ทุกคน ถ้าเป็นคนที่มีความตั้งใจมุ่งกระทำความดี ดังนั้น รัฐจึงต้องให้โอกาสและความเท่าเทียมกันแก่ประชาชนทุกคนโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ต้องดูแลและส่งเสริมให้ประชาชนได้ประกอบกรรมดี และได้รับความเป็นธรรม (วัชร ทรงแปฐม, 2550, หน้า 58-59)

กฎทนต์สูตร

วัชร ทรงแปฐม (2550, หน้า 68-69) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ผู้ปกครองจะต้องทำหน้าที่ดูแลสวัสดิการ และฐานะความเป็นอยู่ของประชาชนไม่ให้อดอยากยากจน เรืองเศรษฐกิจ การส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ และการประกอบอาชีพของประชาชนจึงเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของผู้ปกครอง หากเศรษฐกิจไม่ดีจะทำให้ศีลธรรมเสื่อมทราม ถึงแม้ว่าศีลธรรมจะเป็นจุดหมายของชีวิตมนุษย์ แต่ถ้าจัดการเศรษฐกิจไม่ดีรัฐจะไม่สามารถพาประชาชนของตนให้ไปถึงจุดหมายของชีวิตได้ เปรียบเหมือนกองทัพที่มีจุดมุ่งหมายที่ชัยชนะ แต่กองทัพต้องเดินทางด้วยท้อง หากขาดเสบียงอาหารยากที่จะหวังชัยชนะเช่นกัน พระองค์จึงแสดงกฎทนต์สูตรให้แก่ผู้ปกครองดังต่อไปนี้ คือ (1) ถ้าพลเมืองเหล่าใดในบ้านเมือง ชะมักเขม้นในกสิกรรมและโครักขกรรม ของงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร (2) ถ้าพลเมืองเหล่าใดในบ้านเมือง ชะมักเขม้นในพาณิชยกรรม ของงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร (3) ถ้าข้าราชการเหล่าใดในบ้านเมือง ขยันขันแข็งของงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนประชาชนและผู้ปกครองให้เข้าใจว่า ธรรมะหรือศีลธรรมมีความสำคัญกว่าเศรษฐกิจและเป็นเป้าหมายของชีวิต แต่รัฐจะไม่สามารถดูแลให้ประชาชนของตนยึดมั่นในศีลได้ ถ้าเศรษฐกิจไม่ดีหรือท้องยังหิวอยู่ เศรษฐกิจจึงเป็นพื้นฐานที่จะช่วยให้คนมีกำลังที่จะบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรม รักษาศีลได้

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างแน่นชัดแล้วตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล

ธัมมิกสูตร

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อมีรัฐและมีกษัตริย์หรือราชาแล้ว จะต้องพิจารณาถึงลักษณะ หน้าที่ และคุณธรรมของกษัตริย์ หรือผู้ปกครองที่ดี ถ้ากษัตริย์ปกครองดี มีคุณธรรม รัฐจะดีด้วย เพราะผู้ปกครองเป็นผู้นำ เป็นผู้บริหาร และปกป้องรักษาเขตแดนและประชาชน

ธรรมราชา หมายถึง พระราชาผู้ทรงชนะโดยธรรม ไม่ใช่ชนะด้วยสงคราม ธรรมราชามีธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นที่ยึดเหนี่ยว เป็นเครื่องชี้นำในการปกครอง และดำเนินชีวิต เหตุที่พระราชาต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม เพราะในฐานะผู้นำต้องนำพาประชาชนไปสู่ความมั่นคงปลอดภัยอยู่เย็นเป็นสุข ถ้าผู้นำเป็นตัวอย่างที่ดีประชาชนจะถึงซึ่งความสุขความเจริญ ประชาชนจะทำตัวดีตามอย่างผู้นำ ซาติบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง และสงบสันติ (วัชร ทรงแทง, 2550, หน้า 73)

จกกวัตติสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงจกกวัตติสูตร คือ ข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ดังนี้ (1) จงอาศัยธรรม สักการะเคารพนับถือธรรม ให้ ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ ไม่ยอมให้ผู้ใดทำการอันเป็นอธรรม ในแว่นแคว้น (2) ผู้ใดไม่มีทรัพย์จงมอบทรัพย์ให้ และ (3) เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้เว้น จากความเมาประมาท ตั้งอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรจจะ (ความสงบเสงี่ยม) และ ถามถึงสิ่งเป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ควรเสพ ไม่ควรเสพ เมื่อฟังแล้วให้รับเอาสิ่ง ที่เป็นกุศลมาประพฤติ ข้อปฏิบัติเหล่านี้คือวัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ (วัชร ทรงแทง, 2550, หน้า 65)

อปรีหานิยธรรม

พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนอปรีหานิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่ง ความเสื่อมแก่ชนชั้นสูงที่มีอำนาจปกครองรัฐว่า (1) จักประชุมกันเนื่องนิตย์ (2) จักพร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และกระทำกิจที่ควรทำ (3) จักไม่บัญญัติสิ่งที่ยังมิได้บัญญัติ จักไม่ตัดรอนสิ่งที่บัญญัติไว้ แล้วยอมรับศึกษาในธรรมะของชาววัชชี

ตามที่บัญญัติแล้ว (4) จักเคารพนับถือชาววัชชีที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า (5) จักไม่ข่มเหงล่วงเกินสตรีที่มีสามีแล้วและสตรีสาว (6) จักสักการะเคารพเจดีย์ของชาววัชชี และ (7) จักจัดแจงให้การอารักขาคุ่มครองอันเป็นธรรมในพระอรหันต์ และปรารถนาให้อรหันต์ที่ยังไม่มาได้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข (วัชรี ทรงประทุม, 2550, หน้า 70-71)

การปกครองและผู้ปกครองที่ดีที่สุด

ในทัศนะของพุทธศาสนา ระบอบการปกครองที่ดีจะเป็นระบอบการปกครองแบบใดไม่สำคัญแต่ต้องยึดหลักการที่สำคัญต่อไปนี้ (สมบุญ สุธงศาธาราญ, 2527ข, หน้า 13-14)

1. การได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจ การขยายอำนาจและการรักษาไว้ซึ่งอำนาจนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนมากที่สุด อำนาจของผู้ปกครองมิใช่เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ของตนเองแต่เพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงชน

2. ความมั่นคงของระบอบการปกครองหรือของรัฐบาลและผู้ปกครองมิใช่เป็นจุดหมายในตัวมันเอง หรือจุดประสงค์สุดท้ายของระบบการเมืองการปกครองแต่เป็นเพียงอุปกรณ์หรือเครื่องมือเพื่อใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุข สวัสดิภาพบูรณาการ และความสงบสุขของประชาชน

3. ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยเน้นความเท่าเทียมการปราศจากชั้นวรรณะจากชาติกำเนิด ความเสมอภาคในทางเพศ

4. ยึดธรรมเป็นแนวทางในการปกครอง ซึ่งธรรมที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้

- (1) ทศพิธราชธรรม (2) จักรวรรดิวัตรธรรม (3) ราชสังคหวัตถุ (4) ละเว้นอกคติ และ (5) ยึดธรรมาธิปไตยเป็นหลักปฏิบัติ ดังนี้

หลักทศพิธราชธรรม คือ คุณธรรมของผู้ปกครอง 10 ประการ ที่ราชาหรือรัฐบาลตามความหมายสมัยใหม่ควรยึดถือ ธรรมที่ผู้ปกครองพึงยึดถือและปฏิบัติ 10 ประการ มีดังต่อไปนี้ (สมบุญ สุธงศาธาราญ, 2527ข, หน้า 14-17)

1. ให้ปันช่วยประชา หรือทาน คือ การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ด้วยการอุทิศตนแก่งานเพื่อความอยู่ดีกินดี ความมั่นคงปลอดภัยและความก้าวหน้าของผู้อยู่ใต้ปกครอง

2. ศีล หมายถึง การรักษาความสุจริต เป็นตัวอย่างของความดีงามทั้งด้านความประพฤติ การปฏิบัติ และเป็นทีเคารพนับถือของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง
 3. ปริจจาคะ หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของประชาชน
 4. อาชวชะ หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรง มีความซื่อสัตย์ ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง
 5. มัททวะ หมายถึง การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีงาม อ่อนโยนเข้ากับบุคคลอื่นและอยู่ใต้ปกครองได้โดยยังสามารถคงความน่ายำเกรงไว้ได้
 6. ตปะ หมายถึง ความมั่นคงในด้านจิตใจ ไม่หลงไหลมัวเมาในกิเลสตัณหา ไม่หมกมุ่นในสิ่งเขี้ยววน มุ่งมั่นทำความเพียรเพื่อกระทำกิจให้สมบูรณ์
 7. อักโกระ หมายถึง การไม่มีจิตใจครอบงำครอบคลุมด้วยอารมณ์โกรธ ขุ่นมัว กระทำกิจการด้วยจิตสุขุมราบเรียบและเปรียบด้วยวิจารณ์ญาณ
 8. อวิหิงสา หมายถึง การไม่หลงระเรีงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรด้วยอาศัยความอาฆาต เกลียดชัง
 9. ขันติ หมายถึง ความอดทนต่อสรรพสิ่งที่จะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติหน้าที่ อันถูกต้อง และความเพียรที่จะปฏิบัติธรรมดี ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากทั้งด้านกายภาพและอารมณ์
 10. อวิโรธนะ หมายถึง การไม่ประพฤติผิดจากพระศาสนธรรมอันก่อประโยชน์สุขอันดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง ไม่เอนเอียงด้วยโลภะ โมหะ โทสะ ปกครองด้วยหลักนิติธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีแห่งการปกครองอันดีงาม
- หลักจักรวรรดิวัตรธรรม คือ ธรรมะของนักปกครองที่เป็นจักรพรรดิพึงยึดถือ เป็นหลักปฏิบัติมี 12 ประการดังนี้ (1) การอนุเคราะห์คนในราชสำนักและคนภายนอก ให้มีความสุข ไม่ปล่อยปละละเลย (2) การผูกมิตรไมตรีกับประเทศอื่น (3) การอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์ (4) การเกื้อกูลพราหมณ์ คหบดี และคหบดีชน (5) การอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท (6) การอนุเคราะห์สมณพราหมณ์ผู้มีศีล (7) การรักษาฝูง เนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์ (8) การห้ามคนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรม และชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ในกุศลสุจริต (9) การเลี้ยงดูคนจน

เพื่อมิให้ประกอบกรททุจริตต่อสังคม (10) การเข้าใกล้สมณพราหมณ์ เพื่อศึกษาบุญและ
บาป กุศลและอกุศลให้ชัดเจน (11) การห้ามจิตมิให้ลุอำนาจแก่ความกำหนดยินดีในทาง
ที่ผิดธรรม และ (12) การห้ามจิตมิให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์มิควรจะได้

หลักราชสังคหวัตถุ คือ ธรรม 4 ประการที่เป็นแนวทางในการสงเคราะห์
ประชาชน ดังนี้ (1) สัสสมณะ ฉลาดบำรุงรักษาธัญญาหาร คือ ปรีชาสามารถในนโยบาย
ที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์ (2) ปุริสมณะ ฉลาด
บำรุงข้าราชการ คือ มีนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถ
และจัดสวัสดิการให้ดี (3) สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา คือ นโยบายส่งเสริม
อาชีพให้แก่ประชาชน เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชย์กรรม หรือ
ดำเนินกิจการต่าง ๆ ไม่ให้ฐานะเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน และ (4) วาขไปยะ
มีวาตะคุณดีมีใจ คือ รู้จักพูด รู้จักชี้แจง รู้จักทักทายตามไถ่ทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น ปราศรัย
ไพเราะน่าฟัง มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์แก้ไขปัญหา เสริมความสามัคคี
ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ

การละเว้นอคติ หมายถึง นักปกครองเมื่อปฏิบัติหน้าที่พึงเว้นความลำเอียงหรือ
ความประพฤติกที่คลาดเคลื่อนจากธรรม 4 ประการ ดังต่อไปนี้ (1) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะ
ชอบ (2) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง (3) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา และ
(4) ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

การยึดธรรมาธิปไตยเป็นหลักปฏิบัติในการใช้อำนาจปกครอง หมายความว่า
ผู้ปกครองถือธรรมเป็นใหญ่ในการปกครอง คือ ถือหลักความจริง ความถูกต้อง
ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทบการใด ๆ ต้องพิจารณาไตร่ตรองข้อเท็จจริงและ
เหตุผล ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่าเป็นไปโดยชอบธรรมและเป็นไปเพื่อความดีงาม
กระทบการต่าง ๆ โดยยึดหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองไทย

หลักธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้ามีจำนวนมากและจำแนกได้หลาย
หมวดหมู่ เช่น หลักธรรมที่ว่าด้วยความจริงอันประเสริฐ เรียกว่า อริยสัจ 4 ซึ่งกล่าวถึง

สภาวะธรรมชาติอันทุกข์ เหตุที่เป็นที่มาของความทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางให้ดับทุกข์ หรือหลักธรรมที่สอนให้บุคคลสามารถครองชีวิตทางเศรษฐกิจให้ปราศจากความเดือดร้อนในชีวิตประจำวัน เรียกว่า ทัศนธรรมมัตถตตประโยชน์ หรือธรรมที่เรียกว่า อธิปไตย 4 ดังนี้เป็นต้น แต่หากพิจารณาโดยรวมย่อแล้วจะเห็นได้ว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีจุดมุ่งหมายดังต่อไปนี้ คือ (1) อธิบายถึงสภาวะธรรมชาติของชีวิต เช่นสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นมาได้อย่างไร คงอยู่ได้เพราะเหตุใด (2) อธิบายและสอนถึงวิธีการที่จะครองชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขสอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ และการบรรเทาความทุกข์อันเกิดจากสภาวะนานาประการ (3) อธิบายและสอนแนวทางการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ตั้งแต่ระดับบุคคลถึงปวงชนทั้งชาติและทั้งโลก เช่น เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ความสัมพันธ์ในครอบครัว ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง รัฐบาลกับประชาชน แม้กระทั่งความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (4) อธิบายและแนะนำแนวทางที่จะนำหลักธรรมคำสอนเพื่อประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันตามลักษณะของปัญหา ตามระดับสติปัญญา และตามความประสงค์ของแต่ละบุคคล (สมบุญ สุขสำราญ, 2527ข, หน้า 5-6)

พุทธศาสนาและความศรัทธา

การถ่ายทอดศรัทธาทางศาสนาเป็นความเชื่อในเรื่องของอำนาจและบุญบารมี เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งนอกจากจะมีคุณค่าในการทำให้ประชาชนยอมรับอำนาจการปกครองแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการลดการทำทลายแย้งชิงอำนาจผู้ปกครองด้วย การใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมืองทำให้ประชาชน (ในสมัยโบราณ) มีทัศนคติว่า สถาบันทางศาสนาและสถาบันการเมืองการปกครอง เป็นสิ่งที่ควบคู่กันและแยกกันไม่ออก จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ฐานที่มาของความชอบธรรมในการปกครองแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้ ประเภทแรก ความชอบธรรมที่มีแหล่งที่มาจากความเชื่อและค่านิยม ประเภทที่สอง ความชอบธรรมที่ได้มาจากความสามารถของรัฐบาลหรือผู้ปกครองในการสนองตอบความต้องการของประชาชน ความสามารถในการแก้ปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ปกครองจึงสามารถที่จะแสวงหาความชอบธรรมจากศาสนา ค่านิยม และวัฒนธรรม ที่มีอิทธิพลต่อ

วิถีชีวิตของสังคมขณะนั้น ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างชาติและในส่วนที่ส่งเสริมบูรณาการภายในชาติ ซึ่งผู้ปกครอง (พระมหากษัตริย์) ไทยในอดีตได้ใช้พุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ส่งเสริมอำนาจทางการเมืองมาโดยตลอด ความคิดเรื่องบุญกรรมเป็นอีกเหตุผลหนึ่ง ที่ใช้อ้างสนับสนุนสถานภาพและอำนาจของผู้ปกครอง ชาวพุทธทั่วไปเชื่อในเรื่องบุญตามกฎแห่งกรรม และใช้อธิบายความไม่เสมอภาคในสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของบุคคล ผู้ที่มีบุญมากคือผู้ที่ได้สะสมบุญมากและสามารถแบ่งผลบุญให้แก่บุคคลอื่นในชาตินี้ได้ ชาวพุทธเชื่อว่าผู้ที่เป็นผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีบุญมาก จึงได้เป็นพระมหากษัตริย์ และสามารถแบ่งผลบุญให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองได้ ซึ่งกษัตริย์ในเอเชียส่วนมากจะอ้างว่าตนมีอำนาจปกครองเพราะได้สะสมบุญบารมีมาตั้งแต่ชาติก่อน (สมบูรณ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 25-31)

สัญญาะหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง

ความเป็น “กษัตริย์” หรือ “ราชา” แม้จะมีอำนาจมากเพียงใดยังคงมีฐานะเป็น “มหาชนสมมติ” อยู่ ความแตกต่างของกษัตริย์กับคนธรรมดาที่เป็นวรรณะอื่น หรือผู้ใต้ปกครองไม่ได้อยู่ที่เพราะความเป็นกษัตริย์ ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นกษัตริย์นั้นถูกมหาชนสมมติขึ้น เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างหนึ่ง ในอัครคัมภีร์สุตรกล่าวไว้ว่า การบังเกิดขึ้นของกษัตริย์จะต่างกันหรือเหมือนกัน มีความแตกต่างกันที่สำคัญคือการเป็นผู้ถือกรรมหรือไม่เท่านั้น (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523, หน้า 35)

แนวความคิดเรื่องธรรมราชาหรือไครภูมิพระร่วงของไทย

ความคิดเรื่องธรรมราชาในไครภูมิพระร่วง จัดว่าเป็นแนวความคิดทางการเมืองไทยที่มีลักษณะเป็นระบบที่ชัดเจนที่สุด และมาจากแนวความคิดของพุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลมากในสมัยกรุงสุโขทัย พระยาสิทธิพิทยายามใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง และพระยาสิทธิพิทยายามไครภูมิพระร่วงขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งผู้นำที่พระยาสิทธิพิทยายามเห็นว่าเหมาะสมที่สุดนั้น คือ ผู้นำที่มีใจกษัตริย์นักรบหากเป็นมหาธรรมราชา อันหมายถึงผู้นำที่ใช้ธรรมะในการปกครองประชาชนนั่นเอง

ความแตกต่างระหว่างกษัตริย์ ราชา และจักรพรรดิ

สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523, หน้า 59-61) ได้กล่าวว่า กษัตริย์ ราชา และจักรพรรดิ มีความต่างกันที่คุณธรรม ดังนี้

จักรพรรดิ คือ ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมสูงสุดในบรรดาผู้ปกครองประเภทต่าง ๆ เป็นลักษณะของผู้ปกครองที่มีคุณธรรมอย่างสูง กษัตริย์ (จัตติยะ) ในความหมายเดิม คือ บุคคลที่มีอาชีพในการรบพุ่งหรือป้องกันภัย แก้ไขข้อขัดแย้งให้คนอื่น ๆ กษัตริย์ในความหมายดั้งเดิมไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจบุญญาธิการแบบสมมติเทพ แต่เป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายจากคนในสังคมให้ทำหน้าที่เฉพาะอย่าง และไม่ต้องทำการผลิตหรือทำการหาเลี้ยงชีพเหมือนกับคนอื่น หากได้รับค่าตอบแทนในรูปของข้าวและสิ่งของจากผู้ที่ตนให้ความคุ้มครองป้องกันและช่วยตัดสินข้อพิพาทความขัดแย้งระหว่างคนในสังคมนาชา คือ กษัตริย์ที่ประชาชนนิยมชมชอบเพราะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความยุติธรรม (คำว่า ราชา แปลว่า ฟังพอใจ หรือ นิยมยินดี) เมื่อเป็นเช่นนี้ กษัตริย์ทุกคนก็หาได้เป็นราชาทุกองค์ไม่ และจักรพรรดิหมายถึง ราชาผู้ยิ่งใหญ่ขึ้นไปอีก ซึ่งอาจแบ่งเป็นชั้น ๆ ตามลักษณะการปกครองได้ดังต่อไปนี้

กษัตริย์ คือ ผู้ทำหน้าที่ปกครอง

ราชา คือ ผู้ปกครองที่ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างยุติธรรมจนกระทั่งปวงชนพอใจ

จักรพรรดิ คือ ผู้ปกครองที่ปวงชนพอใจและเป็นผู้มีคุณธรรมสูงเกินกว่ากษัตริย์หรือราชาทั้งปวง

การที่จักรพรรดิได้ถือเอาภารกิจที่จะช่วยคนในโลกให้พ้นจากวิฤตสงสาร ซึ่งราชาไม่ได้มีภารกิจอันนี้ ราชาอาจปกครองประชาชนด้วยความยุติธรรม ถือว่า ได้เป็นผู้ที่คนทั่วไปพึงพอใจว่าได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดี ราชาอาจจะสนใจเฉพาะการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคมด้วยธรรม แต่ไม่ถึงขั้นที่ต้องการจะนำประชาชนให้พ้นจากสภาวะความขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง ในกรณีนี้ “มหาจักรพรรดิ” ในความหมายของไตรภูมิพระร่วง จึงน่าจะหมายถึงพระพุทธเจ้า และพระเจ้าอโศกมหาราช (พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช) ซึ่งพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสิทธิ) ทรงถือว่าเป็นจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ในความหมายดังกล่าวมาแล้วข้างต้น (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523, หน้า 61-62)

จะเห็นได้ว่า อิทธิพลของพุทธศาสนาได้ย้าคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ว่ามีหน้าที่ในการให้ความคุ้มครองป้องกันแก่ประชาชน มีผลทำให้พระมหากษัตริย์ในแง่โครงสร้างแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่อยู่สูงสุด และมีความสำคัญในด้านการจัดองค์การทางการปกครอง แต่พระมหากษัตริย์ได้อยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมกษัตริย์ คือ การพิทักษ์รักษาความสงบเรียบร้อย นอกจากนั้น พระมหากษัตริย์ยังจะต้องอยู่ภายใต้ธรรม ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ในการปกครองที่เป็นเสมือนกฎธรรมชาติที่อยู่เหนือกฎหมายโดยทั่วไป ซึ่งเป็นกฎที่มนุษย์สร้างขึ้น (positive law) ด้วย (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523, หน้า 16)

พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย

แนวความคิดทางการเมืองไทยนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 (อาณาจักรเงินยาง เชียงแสน) มาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับอิทธิพลจากพุทธปรัชญามากที่สุด แม้ว่า คำสอนของพุทธศาสนาจะไม่มีคำสอนทางการเมืองที่ชัดเจน แต่ได้มีการนำ คำสอนและการอ้างอิงคำสอนที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก และชาดกต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์ทางการเมืองเสมอ ซึ่งพุทธศาสนาและรูปแบบการปกครองแบบกษัตริย์เป็นสิ่งที่ควบคู่กันมาตั้งแต่พุทธศาสนาเริ่มเผยแผ่เข้ามาในดินแดนนี้ ความคิดทางการเมืองไทยโบราณจึงเป็นความคิดหลักที่ผูกพันอยู่กับการอ้างความชอบธรรมของการเป็นผู้ปกครองหรือของพระมหากษัตริย์นั่นเอง ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523, หน้า 6)

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย

สมัยกรุงสุโขทัย พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองสูงสุด พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงทำนุบำรุงศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง จะเห็นได้จากการที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงสอนธรรมแก่ประชาชน และการเปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีความทุกข์เข้ามาสั่นกระดิ่งที่ประตูวังเพื่อร้องทุกข์ได้ตลอดเวลา หรือการที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประพฤติปฏิบัติแบบธรรมราชา และให้ทำศิลาจารึก เพราะทรงทราบถึงพระจริยาวัตรของ

พระเจ้าอโศกมหาราชที่ทรงเป็นธรรมราชา และคงได้เคยทราบถึงการบันทึกข้อความลงบนเสาศิลา จึงทรงทำแบบเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช และพระยาสิทธิ กษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงของกรุงสุโขทัย ทรงยึดถือพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นแบบเช่นกัน ทรงมีประสงค์จะยึดถือปฏิบัติธรรมตามแบบนั้น เพราะทรงต้องการที่จะเป็นธรรมราชาเช่นเดียวกัน พิจารณาจากรากฐานของความเจริญรุ่งเรืองทั้งทางราชอาณาจักร และพุทธจักรของกรุงสุโขทัย ตั้งแต่รัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์จนถึงพระเจ้าไสยลือไท พระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายสมัยกรุงสุโขทัย ย่อมเชื่อได้ว่า พระมหากษัตริย์กรุงสุโขทัยทุกพระองค์เป็นธรรมราชา เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงใส่ใจธรรมและสั่งสอนให้ราษฎรประพฤติธรรมตามพระองค์ มีการรักษาศีลห้าอย่างเคร่งครัด บ้านเมืองจึงสงบร่มเย็นปราศจากโจรผู้ร้าย ไพร่ฟ้าหน้าใสมีแต่ความสุขความเจริญ (วัชรวิทย์ ทรงประทุม, 2550, หน้า 103-106)

การปกครองสมัยกรุงสุโขทัย

การปกครองของกรุงสุโขทัยเป็นระบบการปกครองแบบครอบครัว โดยขยายการปกครองบ้านเมืองแบบครอบครัวใหญ่ มีลักษณะพ่อปกครองลูก พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพ่อของครอบครัวใหญ่ ซึ่งเรียกว่า พ่อขุน มีนัยสำคัญ คือ พ่อจะให้ความเมตตาต่อลูกซึ่งเป็นประชาชนให้มีความสุข ดังนั้น พ่อขุนจึงมีความใกล้ชิดกับประชาชนเพื่อพิจารณาความทุกข์สุขของทวยราษฎร์และเพื่อปรึกษาหารือข้อราชการ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2554, หน้า 17)

ขอบเขตการบริหารและการปกครอง

การปกครองในสมัยกรุงสุโขทัย เป็นการผสมผสานระหว่างการรวมอำนาจและการกระจายอำนาจ การรวมอำนาจคืออำนาจการปกครองอยู่ที่พระมหากษัตริย์และขุนนาง ศูนย์อำนาจการเมืองการบริหารอยู่ที่ราชธานี และจะมีปริมณฑลการปกครองที่มีลักษณะการกระจายอำนาจ โดยแบ่งออกเป็นเมืองขนาดย่อม ดังนี้ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2554, หน้า 18-19)

เมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน มีอยู่ 4 ทิศล้อมรอบราชธานี เมืองลูกหลวง คือเมืองที่แบ่งให้เชื้อพระวงศ์ฝึกการปกครอง และทำหน้าที่เป็นด่านกั้นภัยจากอริราชศัตรู แต่ขณะเดียวอาจก่ออันตรายได้จากกรณีที่ผู้ครองเมืองลูกหลวงอาจยกทัพเข้าราชธานีหรือเมืองหลวงเพื่อแบ่งราชสมบัติเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคต

เมืองท้าวพระยามหานคร เป็นเมืองที่อยู่ในรอบนอก เจ้าเมืองเป็นราชวงศ์ของเจ้าเมืองเดิมมีอำนาจในการปกครองบริหารเกือบสมบูรณ์แต่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจและการบังคับบัญชาของกรุงสุโขทัย ในบางครั้งกรุงสุโขทัยอาจแต่งตั้งผู้ที่ไว้ใจได้ไปเป็นเจ้าเมืองแทนเจ้าเมืองคนเดิม

เมืองออกหรือเมืองขึ้น คือเมืองที่กรุงสุโขทัยยกทัพไปได้โดยให้อยู่ในอำนาจ เช่น นครศรีธรรมราช เวียงจันทน์ หงสาวดี (มอญ) เป็นต้น

โครงสร้างสังคม

อาณาจักรกรุงสุโขทัย แบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ (1) ชนชั้นปกครอง และ (2) ชนชั้นที่ถูกปกครอง โดยชนชั้นปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการ และอาจนับพระภิกษุสงฆ์เข้าอยู่ในกลุ่มชนชั้นปกครองได้ด้วย ส่วนชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบด้วย สามัญชนหรือไพร่และทาส

อุดมการณ์ทางการเมือง

ในยุคต้นของสมัยกรุงสุโขทัย มโนทัศน์พ่อขุน (พ่อปกครองลูก) เป็นฐานของความชอบธรรมแห่งอำนาจและระบบการเมือง แต่เมื่ออาณาจักรใหญ่ขึ้นและสังคมซับซ้อนยิ่งขึ้น จำต้องพัฒนามโนทัศน์ เพื่อให้ความชอบธรรมแก่ “สิทธิในการปกครอง” จึงเป็นที่มาของมโนทัศน์ธรรมราชาหรือผู้ปกครองผู้มีธรรมะตามภาพจน์ของพระพุทธเจ้า พระยาสิทธิเทตรงเป็นผู้รับมโนทัศน์นี้มาใช้ มีความหมายว่า กษัตริย์ผู้ทรงพุทธธรรมมาปกครองอาณาจักรทางโลก เพื่อสร้างระบบความเชื่อให้แก่สังคมและใช้เป็นอุดมการณ์แห่งรัฐด้วย ลัทธิธรรมราชาหรือพระมหากษัตริย์เป็นเสมือน

พระพุทธเจ้า บังชี้ถึงการให้ธรรมและเมตตาธรรมเป็นฐาน (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 24-25)

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในทางทฤษฎี พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสมบูรณ์ ทรงเป็นเจ้าของชีวิต ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วราชอาณาจักร โดยอาศัยมโนทัศน์เทวราชที่รับมาจากพราหมณ์ของชาวเขมร มโนทัศน์เทวราชทำให้พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาเปรียบเหมือนเทพเจ้าผู้ยังมีชีวิตอยู่ในโลก ทำให้พระมหากษัตริย์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และยังได้รับการเสริมจากมโนทัศน์ธรรมราชาของพุทธศาสนาซึ่งตกทอดมาจากพระยาสิทธิแห่งกรุงสุโขทัย ในทางปฏิบัติ ความกลัวว่าจะเกิดการกบฏเป็นปัจจัยที่คอยยับยั้งไม่ให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจไปในทางมิชอบ นอกจากนั้นยังมีหลักกฤษฎีธรรมของพุทธศาสนาและหลักทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งพระอำนาจของพระมหากษัตริย์ (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 38)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีระยะเวลาจนถึง 417 ปี มีพระมหากษัตริย์ปกครองอยู่ถึง 33 พระองค์ ทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นธรรมราชาไม่ยิ่งหย่อนกว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงสุโขทัยเช่นกัน (วัชร ทรงแปฐม, 2550, หน้า 107)

การปฏิรูปทางการเมืองและการบริหาร

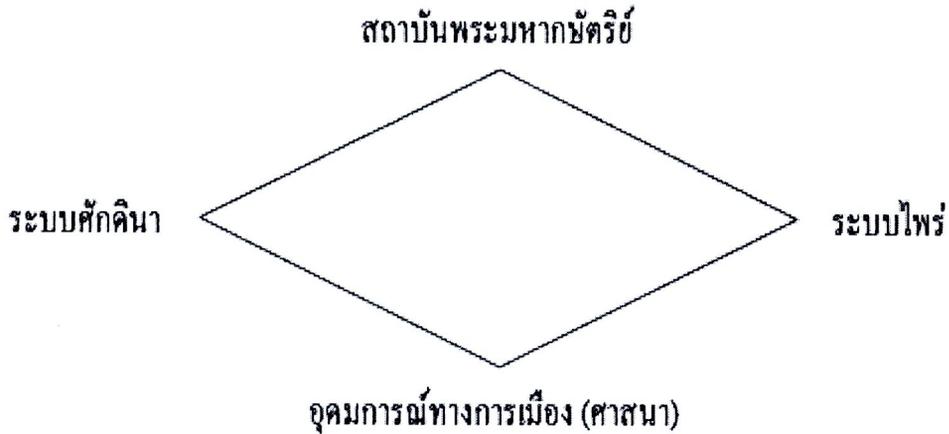
ปัญหาทางการเมืองที่มีมาก่อนการปฏิรูปของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ ปัญหาการสืบทอดราชสมบัติจากระบบเมืองลูกหลวง ซึ่งมักจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคต บรรดาพระราชโอรสในเมืองลูกหลวงจะแยดราทัพเข้าสู่เมืองหลวงเพื่ออ้างสิทธิเป็นพระเจ้าแผ่นดิน การรบพุ่งจะเกิดขึ้น ความชอบธรรมแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์อาจจะถูกทำลายจากบรรดาเจ้าฟ้าเมืองลูกหลวง ดังนั้นระบบเมืองลูกหลวงจึงถูกยกเลิก พร้อมกับมีการปฏิรูปการเมืองและการบริหาร 2 ระดับ ดังนี้ (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 29-32)

ในการปฏิรูประดับชาติ มีการเปลี่ยนระบบจตุสดมภ์ (เวียง วัง คลัง นา) เป็นระบบที่ซับซ้อนขึ้น มีการแยกกิจการทหารออกจากกิจการพลเรือน เป็นฝ่ายกลาโหม กับฝ่ายมหาดไทย โดยมีอัครเสนาบดีสมุหพระกลาโหมกับสมุหนายกรับผิดชอบ สมุหนายกควบคุมกรมทั้ง 4 แต่เดิม คือ เวียง วัง คลัง นา แต่ละกรมมีเสนาบดีเป็นหัวหน้า ระบบการบริหารมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงมีสมุหกลาโหม กับสมุหนายกเป็นผู้ช่วย ด้านการปฏิรูปการบริหารท้องถิ่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงให้ยกเลิกระบบเมืองลูกหลวงซึ่งมักก่อปัญหา พร้อมทั้งเพิ่มอำนาจของเมืองหลวง หรือวังราชธานี โดยได้มีการขยายพื้นที่วังราชธานีออกไปกลืนเมืองข้างเคียงเข้ามาเป็น ราชธานีด้วย ขณะเดียวกันเมืองประเทศราชแต่เดิมที่ตั้งอยู่ใกล้ราชธานีจะถูกเปลี่ยนเป็น เมืองชั้นนอก (เมืองพระยามหานคร) ส่วนเมืองที่อยู่ไกลที่สุดให้เปลี่ยนเป็นเมือง ประเทศราช

มีการสร้างระบบศักดินาและระบบไพร่ ประชาชนทั่วทั้งราชอาณาจักรถูกจัดแบ่ง ประเภทตามระดับสถานภาพทางสังคมโดยถือการวัดจำนวนที่ดินเป็นเกณฑ์ (เป็นเกณฑ์ วัดทางสังคม ไม่ใช่การถือครองที่นาจริง ๆ) เรียกว่า ศักดินา การจัดระเบียบเช่นนี้ ยังผลให้เกิดประชาชนสองชนชั้นคือ ชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองประกอบด้วยราชวงศ์ ตระกูลขุนนางและราชการ และชนชั้นล่างหรือชนชั้นที่ถูกปกครองประกอบไปด้วยไพร่ และทาส

โครงสร้างทางการเมืองการปกครอง บริหาร เศรษฐกิจและสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา

ระบบการเมืองการปกครองและการบริหารระบบเศรษฐกิจสังคมสมัย กรุงศรีอยุธยา มีลักษณะโครงสร้างตามแนวรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด (ดังแสดงในภาพ 5)

ภาพ 5 ระบบการเมืองการปกครองและการบริหารระบบเศรษฐกิจสังคมสมัย
กรุงศรีอยุธยา

ที่มา. จาก วัฒนาการการเมืองการปกครองไทย (พิมพ์ครั้งที่ 10, หน้า 29), โดย ลิขิต
ธีรเวคิน, 2554, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ส่วนบนของรูป คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันหลักของการเมือง
การปกครอง และการบริหาร ความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรจึงขึ้นอยู่กับความเจริญ
รุ่งเรืองของสถาบันพระมหากษัตริย์

ส่วนที่สอง คือ ระบบศักดินา เป็นฐานของสถานะทางสังคม สถานะทางอำนาจ
และตำแหน่งทางการบริหาร ระบบศักดินาเป็นระบบที่แบ่งปันที่นาให้กับคนในสังคม
ตามสถานะ เจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะได้ที่นามากกว่าคนสามัญทั่วไป
ระบบศักดินาเป็นระบบที่กำหนดฐานะคนในสังคมโดยไม่มีข้อยกเว้น พระมหากษัตริย์
เป็นผู้ครองศักดินาทั้งหมด ผู้รับใช้พระมหากษัตริย์ที่มีศักดินา 400 ขึ้นไปจะมีฐานะเป็น
ขุนนาง ไพร่มีศักดินาตั้งแต่ 10-25 ทาส ยาก วนพิทมีศักดินา 5

ส่วนที่สาม คือ ระบบไพร่ เป็นระบบควบคุมทรัพยากรมนุษย์ สำหรับสังคม
ที่ขาดวิทยาการหรือเทคโนโลยีเครื่องทุ่นแรงมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมนุษย์
ระบบไพร่จึงถูกจัดขึ้นเนื่องจากความจำเป็นที่ต้องใช้ทรัพยากรคนจำนวนมากเพื่อ

ทำโครงการสาธารณะรวมทั้งเป็นกองกำลังรบในยามสงคราม ที่สำคัญ คือ ระบบไพร่ มีการเก็บภาษีทั้งในรูปของสิ่งของและเงินตรา

ส่วนที่สี่ คือ อุดมการณ์ทางการเมือง (ศาสนา) เป็นการสร้างค่านิยมและความเชื่อในสังคมเพื่อให้คนที่อยู่ใต้ปกครองยอมรับสภาพและสถานะของตนที่เป็นอยู่ในสังคม เพื่อไม่ให้มีความขัดแย้ง อุดมการณ์ทางการเมืองที่นำมาใช้ในการปกครองบริหาร จึงมีบางส่วนที่มีฐานมาจากความเชื่อและศรัทธาในศาสนา (ลิขิต ชีรวะดิน, 2554, หน้า 35-37)

ระบบการบริหาร

รัฐบาลรักษาเสถียรภาพทางการเมือง ด้วยการควบคุมชนชั้นผู้นำทางการเมือง และควบคุมอำนาจทางการเมืองอย่างกระชับ โดยแบ่งหน่วยการบริหารเป็น 3 หน่วย ดังนี้ (ลิขิต ชีรวะดิน, 2554, หน้า 39-40)

ราชธานี เป็นศูนย์กลางการบริหารประเทศ เป็นที่ตั้งของพระราชวังและที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน

เมืองพระยามหานคร คือ เมืองชั้นนอกซึ่งประกอบไปด้วย เมืองเอก เมืองโท และเมืองตรี (เมืองจัตวาอยู่ภายใต้การควบคุมของราชธานี) มีเจ้าเมืองที่สืบเชื้อสายกันมา โดยต้องให้พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชานุญาตก่อน หรือพระเจ้าแผ่นดินอาจทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่เมื่อทรงเห็นสมควร ในทางยุทธศาสตร์ เมืองพระยามหานครทำหน้าที่เป็นเมืองกันชนหรือด่านระหว่างราชธานีกับเมืองประเทศราชหรือประเทศข้างเคียงอื่น ๆ

เมืองประเทศราช อยู่ติดกับเมืองชั้นนอก ปกติเป็นนครรัฐหรืออาณาจักรของคนต่างเชื้อชาติ เมืองเหล่านี้มีอิสระในการดำเนินกิจการของตนเองแต่ต้องแสดงความสวามิภักดิ์ต่ออาณาจักรกรุงศรีอยุธยา โดยการส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระมหากษัตริย์ทุก ๆ 3 ปี เมืองประเทศราชเป็นสัญลักษณ์แสดงอำนาจของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และเป็นเขตกันชนระหว่างกรุงศรีอยุธยากับประเทศข้างเคียง เมืองประเทศราชถูกควบคุมเช่นเดียวกันกับเมืองพระยามหานคร

อุดมการณ์ทางการเมือง

มโนทัศน์ทางพุทธศาสนาของสมัยกรุงสุโขทัยยังคงประกอบเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ในสังคมอยุธยา พระเจ้าแผ่นดิน เชื้อพระวงศ์ และขุนนาง ทำให้มโนทัศน์เรื่องกฎแห่งกรรมเป็นสถาบันขึ้น โดยสร้างวัดวาอารามเพื่อแสดงว่าตนเป็นผู้มีศีลธรรมและใฝ่ทำบุญกุศล พุทธศาสนาซึ่งมีกฎแห่งกรรมเป็นหัวใจของคำสอนทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความกลมเกลียวในสังคม ทำให้ประชาชนยอมรับเคราะห์กรรมฐานะอันต่ำต้อยและความยากจนของตนเองโดยไม่คิดว่าเหตุเกิดจากสังคมหรือรัฐ กฎแห่งกรรมซึ่งอธิบายความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในฐานะของบุคคล ทำหน้าที่ให้ความชอบธรรมและความยินยอมแก่ระบบศักดินาและระบบไพร่ โดยให้ความยินยอมแก่ความไม่เสมอภาคของสังคมและให้ความชอบธรรมแก่ชนชั้นปกครอง (ลิขิต ชีรวะดิน, 2554, หน้า 52-53)

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงธนบุรี-พระเจ้าตากสินมหาราช

หลังจากพม่าโจมตีกรุงศรีอยุธยาแตกในปี พ.ศ. 2310 พม่าได้เผาทำลายวัดและเวียงวังเกือบหมดสิ้น พลเมืองแบ่งเป็นก๊กเป็นเหล่า พระยาตากได้ปราบปรามก๊กอื่น ๆ จนสามารถตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเสียหายหนักไม่สามารถบูรณะได้ จึงต้องตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี พระเจ้าตากทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325 เมื่อว่างจากศึกสงครามกับพม่า เขมร และลาว พระเจ้าตากทรงฝึกใฝ่บำเพ็ญธรรมกรรมฐานทั้งด้านสมถะและวิปัสสนา ทรงบำรุงพุทธศาสนาอย่างคึกคัก นอกจากนั้น ยังทรงช่วยเหลือราษฎรที่ประสบความทุกข์ยากจากสงคราม ซึ่งทำให้เศรษฐกิจตกต่ำ ประชาชนอดอยาก พระเจ้ากรุงธนบุรีจำต้องซื้อข้าวราคาแพงเพื่อมาแจกจ่ายให้ราษฎร ทางด้านศาสนาทรงให้รวบรวมพระไตรปิฎกและพระคัมภีร์ของพุทธศาสนาที่ถูกพม่าเผาทำลายเกือบหมด ทรงเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อขอขมาพระไตรปิฎกโดยโปรดให้ขนลงเรือมาคัดลอกที่วัดระฆัง และให้ส่งคืนไปในปีถัดมา นอกจากทรงให้รวบรวมพระไตรปิฎกดังกล่าวแล้ว ยังทรงชำระพระอรรถกถาในยุคนั้น (ภิกษุผู้มักประพุดติละเมียดพุทธบัญญัติ) (วัชรวิทย์ ทรงประทุม, 2550, หน้า 111)

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

กรุงรัตนโกสินทร์ถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2325 และมีการสถาปนาราชวงศ์จักรี นับแต่นั้นมา สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งขณะนั้นได้ครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ทรงตัดสินพระทัยที่จะสร้างอาณาจักรขึ้นใหม่ตามแบบกรุงศรีอยุธยา (ลิขิต ธีรเวคิน, 2554, หน้า 75)

การปกครองและการบริหาร

มีการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์และธำรงรักษาระบบการบริหารที่ใช้มาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีบางกอกเป็นราชธานี มีการขยายเขตการปกครองไปครอบคลุมพื้นที่รอบนอก คือ หัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช ระบบราชการยังคงเป็นแบบที่ตกทอดมาจากอยุธยา ในแง่การจัดองค์การทางสังคม มีการใช้ระบบศักดินา อันเป็นองค์ประกอบของระบบสังคมเศรษฐกิจการเมืองไทยและปรับปรุงระบบไพร่ให้มีประสิทธิภาพขึ้น โดยการสักรเลิกไพร่เยี่ยงสมัยกรุงธนบุรี (ลิขิต ธีรเวคิน, 2554, หน้า 76)

ด้านการปกครองบริหารราชธานีใหม่ต้องดำเนินด้วยความระมัดระวัง เนื่องจากปัญหาเรื่องการสืบทอดอำนาจยังไม่สามารถแก้ไขได้อย่างสัมฤทธิ์ผล รวมถึงการคุกคามจากพม่ายังไม่สิ้นสุด ขณะเดียวกันการติดต่อกับจีนและชาติตะวันตกเริ่มขยายตัวขึ้น รวมทั้งการหลั่งไหลเข้ามาของอารยธรรมตะวันตกหลังจากการเปิดประตูการค้าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเริ่มทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมมากขึ้น (ลิขิต ธีรเวคิน, 2554, หน้า 99)

การปฏิรูปเพื่อให้สยามทันสมัย

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงขึ้นครองราชย์ในขณะที่ยังทรงพระเยาว์ และสภาวะทางการเมืองไม่ราบรื่น อำนาจทางการเมืองตกอยู่ในมือของตระกูลขุนนาง พระองค์ทรงมีนโยบายปฏิรูป คือ ทรงเริ่มกระทำการปฏิรูปในส่วนที่ไม่นำไปสู่ข้อขัดแย้ง โดยต้องใช้วิธีทำอย่างสุ่มรอบคอบ เพื่อรอโอกาสที่จะมีพระราชอำนาจเต็มที่ เป็นเวลา 10 ปี ซึ่งเป็นเวลาที่วังหน้าทิวงคต และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัย พระองค์จึงปฏิรูปขนานใหญ่ การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างเป็นระบบสรุปได้ ดังนี้ (1) การสร้างรัฐชาติแบบสมัยใหม่ (2) การพัฒนาให้เกิดความทันสมัยด้านต่าง ๆ เพื่อให้สยามเป็นสังคมสมัยใหม่ และ (3) การพัฒนาการบริหารและการเมือง บรรยากาศทางการเมือง และปฏิกิริยาตอบโต้ (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 103-105)

การสร้างรัฐชาติแบบสมัยใหม่

การสร้างรัฐชาติ (nation-state) มีเป้าหมายสำคัญ คือ การรวมศูนย์อำนาจเพื่อให้รัฐบาลกลางมีอำนาจในการปกครองบริหาร และการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในรัฐชาติโดยมีความรู้สึกว่าเป็นคนของหน่วยการเมืองนั้น ๆ การสร้างรัฐชาติจึงต้องเริ่มที่การรวมศูนย์อำนาจ ในกรณีของสยามได้มีการปูพื้นการปฏิรูปดังกล่าวมาเป็นระยะ ๆ แต่ได้มีการเริ่มต้นอย่างเต็มกำลังเมื่อ พ.ศ. 2435 โดยการยกเลิกระบบกินเมือง โดยเจ้าเมืองซึ่งมีการสืบทอดอำนาจโดยทางสายโลหิต เปลี่ยนมาเป็นการปกครองแบบเทศาภิบาล แบ่งเป็นมณฑลเจ้าเมือง มีการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินโดยตั้งกระทรวงแบบตะวันตก ซึ่งกระทรวงต่าง ๆ นี้มีบทบาทอย่างสำคัญในกระบวนการรวมศูนย์อำนาจ ประกอบด้วย อาณาเขตและหน่วยการปกครองกิ่งอิสระที่กระจัดกระจายให้เข้าสู่ระบบของรัฐชาติสมัยใหม่ โดยรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ สามารถจะรวบอำนาจการปกครองและการบริหารเข้าเป็นหน่วยเดียวกัน ผลที่เกิดขึ้นจากการสร้างรัฐชาติ คือ ราชอาณาจักรไทยแบบโบราณ ซึ่งรวมกันอย่างหลวม ๆ ประกอบด้วย คนต่างเผ่าพันธุ์ต่างวัฒนธรรม และภาษา ได้รวมกันเป็นรัฐชาติไทย โดยเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเชียงใหม่ได้เป็นจังหวัดหนึ่งของสยาม และการบริหารมีลักษณะรวมศูนย์จนเกิดรัฐชาติไทยเช่นในปัจจุบัน (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 106-107)

การพัฒนาให้เกิดความทันสมัย

การพัฒนาให้เกิดความทันสมัยในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สยามเป็นสังคมสมัยใหม่ มีเหตุผลสำคัญ คือ เพื่อให้สังคมสยามเป็นสังคมอารยะ เพื่อให้มหาอำนาจตะวันตกไม่สามารถจะเอาความเป็นอนารยะมาเป็นข้ออ้างเพื่อยึดสยามเป็นเมืองขึ้น การปฏิรูปหรือการเปลี่ยนแปลงให้สังคมสยามเป็นสังคมอารยะ ได้นำไปสู่การยกเลิกประเพณีต่าง ๆ

เช่น การหมอบคลานต่อหน้าพระพักตร์ การแต่งกายแบบตะวันตก การเรียนรู้ประเพณีตะวันตก การนำวิทยาการต่าง ๆ มาปรับใช้ และการเริ่มต้นการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น การมีระบบราชการแบบทันสมัย การมีโทรเลข โทรศัพท์ รถไฟ รถม้า ฯลฯ ล้วนแต่เป็นการปฏิรูปเพื่อให้สยามมีความเจริญก้าวหน้า ทำให้มีการขนส่งสินค้าไปขายได้ไกลยิ่งขึ้น สำหรับการปฏิรูปเพื่อให้สยามเป็นสังคมที่ทันสมัยหรือเจริญแบบชาติตะวันตก เป็น “การปฏิรูปแบบปฏิวัติ” เพราะแทบจะเป็นการพลิกแผ่นดินให้เป็นสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นโดยไม่กระทบกระเทือน โครงสร้างเดิมจนถึงกับทำให้แตกสลาย ซึ่งนับได้ว่าเป็นเพราะพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 107-108)

การพัฒนาระบบการบริหารการเมือง

การพัฒนาระบบการบริหารและการพัฒนาการเมืองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการกระชับอำนาจทางการเมืองของผู้นำและการพัฒนากลไกการบริหาร โดยมีจุดประสงค์หลัก คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อจะได้หลีกเลี่ยงการตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก ในการจะตั้งอำนาจทางการเมืองเข้ามาสู่ เมือพระหัตถ์ของพระองค์เพื่อจะได้สะดวกต่อการดำเนินนโยบายต่าง ๆ นั้น กระทำได้โดยการปฏิรูปโครงสร้างทางการเมือง (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 112) การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการสานต่อโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ซึ่งทำให้กระบวนการในการทำให้สยามทันสมัยสมบูรณ์มากขึ้น ประเทศสยามได้ก้าวไปสู่การเป็นสมาชิกในสังคมนานาชาติโดยได้ร่วมทำสงครามกับฝ่ายพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และการปฏิรูปดังกล่าว ได้นำไปสู่การเริ่มทำทนายอำนาจของสถาบันกษัตริย์โดยสถาบันราชการ ผลสุดท้ายจึงมีการปฏิวัติ ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เพื่อให้เป็นการปกครองระบอบกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญและมีสถาบันประชาธิปไตยเกิดขึ้นในประเทศไทย (ลิขิต ชีรเวคิน, 2554, หน้า 131)

พุทธศาสนากับสังคมไทย

ศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในการเมืองและสังคมย่อมจะมีผลกระทบต่อศาสนา และในทำนองเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาก็มีผลกระทบต่อการเมืองและสังคมเช่นเดียวกัน ศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งทางสังคม ซึ่งทำหน้าที่เพื่อทำให้สังคมมีความมั่นคง เป็นสถาบันที่ให้คำอธิบายทุกอย่างในความจริง รวมถึงส่วนที่เกี่ยวกับความเชื่อ ศาสนาเป็นสื่อของการอบรมให้รู้จักระเบียบ รู้จักปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้ มีปรัชญาชีวิตที่สอดคล้องกัน พุทธศาสนาเป็นเสมือนรากเหง้าแห่งความเป็นชาติและเอกลักษณ์ดั้งเดิมของชาติไทย ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมือง (สมบุญ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 1-4)

ระดับความเข้าใจพุทธศาสนาของชาวพุทธในสังคมไทย จึงมีความแตกต่างกันอย่างมาก หากจะแบ่งเป็นฝ่ายใหญ่ ๆ สองฝ่ายจะกำหนดได้ ดังนี้

1. ฝ่ายที่ยึดถือพุทธศาสนาตามหลักพระคัมภีร์ ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยจะปฏิเสธหลักคำสอนและวิธีปฏิบัติอื่น ๆ ที่มีได้มีอยู่ในพระคัมภีร์ พุทธศาสนิกชนประเภทนี้มักจะเป็นผู้ที่มีระดับการศึกษาสูง
2. ฝ่ายที่ยึดถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน มีความเชื่อหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่ได้ผสมผสานกับความเชื่ออย่างอื่น

การที่ประชาชนชาวพุทธส่วนมากนับถือและปฏิบัติพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน เนื่องจากระยะเวลาที่พุทธศาสนาแพร่ขยายมาสู่ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ชุมชนต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้มีระบบความเชื่อและศาสนาอื่นอยู่แล้ว เช่น การถือไสยศาสตร์ การนับถือบรรพบุรุษ การนับถือศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น เฉพาะดินแดนที่เป็นประเทศไทย ประเทศลาว และประเทศกัมพูชา ในปัจจุบันนี้รับเอาปรัชญาของพุทธศาสนาผนวกเข้ากับระบบความเชื่อเดิมที่มีอยู่ อีกทั้งปรัชญาพุทธศาสนามีลักษณะยึดหยุ่นสูงและไม่มีคำสอนที่กีดกันศาสนาอื่นอย่างรุนแรง ดังนั้น จึงได้มีลักษณะการผสมผสานกันดังกล่าว (สมบุญ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 7-9)

พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของพุทธศาสนากับสังคม พุทธศาสนามีลักษณะที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความทันกับกาลสมัย หมายความว่า พุทธธรรมหรือหลักการของพุทธศาสนาสามารถปรับประยุกต์ใช้กับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ ความเปลี่ยนแปลงหรือความเป็นอนิจจังเป็นหลักการที่สำคัญที่ต้องคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ประการแรก คือ ความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของมนุษย์ เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความสุข ความทุกข์ต่าง ๆ และอีกประการ คือ การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะและสภาพของการเปลี่ยนแปลงตามที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญอยู่ในคำสอนเกือบทุกเรื่องของพระพุทธเจ้า ทำให้หลักการของพุทธศาสนามีความยืดหยุ่นสูงและสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมและการเมืองซึ่งมีอยู่ตลอดเวลา นั้น พุทธศาสนาได้กระทำหน้าที่ในการจัดระเบียบสังคมเพื่อความคงอยู่ของสังคมมาโดยตลอด (สมบุญ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 11-12)

พุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย

การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทยที่ผ่านมา วัดความสำเร็จของการพัฒนาในเชิงปริมาณ โดยวัดจากการเจริญเติบโตของรายได้ประชาชาติ มิได้คำนึงถึงความยุติธรรมของการเฉลี่ยรายได้ ทำให้เกิดการกระตุ้นการบริโภคเกินความจำเป็น ซึ่งในสภาพของการพัฒนาเศรษฐกิจเช่นนี้ก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมในกระบวนการพัฒนากล่าวคือ ยิ่งพัฒนามากกลับก่อความทุกข์ยากให้แก่คนส่วนมากยิ่งขึ้น ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนยิ่งกว้างขึ้น คนในเมืองซึ่งเป็นคนจำนวนน้อยเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์มากกว่าคนยากจนในชนบท การพัฒนาดังกล่าวมักเน้นการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผู้ผลิตมุ่งหวังผลกำไรสูงสุด จึงพยายามที่จะแสวงหาทางที่จะทำให้

ต้นทุนต่ำที่สุดและได้ผลตอบแทนสูงที่สุดโดยไม่คำนึงว่าสินค้าที่ผลิตออกมานั้นจะมี
 คุณประโยชน์และคุณค่าแก่มนุษย์หรือไม่ แต่ถือเพียงว่ามนุษย์เป็นปัจจัยหนึ่งใน
 กระบวนการผลิตเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้โดยไม่คำนึงถึงความไม่สมดุล
 ของภาวะแวดล้อม เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่จำเป็น สำหรับประชาชน
 ผู้บริโภคนั้นประโยชน์สูงสุด คือ การได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินมากที่สุด การได้สะสม
 ความมั่งคั่ง ซึ่งหลาย ๆ กรณีเป็นการบริโภคที่เกินกว่าความต้องการอย่างมาก ต่างจาก
 การพัฒนาเศรษฐกิจในทัศนะของพุทธศาสนา ซึ่งให้ความสำคัญแก่มนุษย์และธรรมชาติ
 มากกว่าผลิตผลและกำไร การผลิตและการทำงานเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ใช้และพัฒนา
 ความสามารถส่วนตัว เพื่อช่วยให้มนุษย์จัดอัตราค่าจ้างการทำงานร่วมกับผู้อื่น และ
 เพื่อให้ได้มาซึ่งผลิตผลและบริการอันจำเป็นแก่การดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงชี้แนวทาง
 เศรษฐกิจชาวพุทธที่เน้นความเรียบง่ายทั้งสิ่งบริโภคและอุปโภค เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ
 เปรียบได้กับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พุทธศาสนาปฏิเสธการประเมินคุณค่าของชีวิต
 ด้วยทรัพย์สิน ยศศักดิ์ และความมั่งคั่งทางวัตถุ และปฏิเสธการค้ามนุษย์และ
 สิ่งแวดล้อมว่าเป็นเพียงมูลค่าทางเศรษฐกิจที่อาจซื้อขายกันด้วยเงินตรา การพัฒนา
 เศรษฐกิจตามทัศนะของพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการยกคุณค่าของมนุษย์
 เน้นการแก้ไขปัญหาความยากจนของคนส่วนมากด้วยการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม
 ซึ่งรายได้ที่จัดสรรตามวิธีการและกระบวนการเศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น มุ่งหวังให้
 สมาชิกในสังคมมีความสุข ดำรงชีพด้วยหลักสมชีวิตา คือ เลี้ยงชีพตามควรแก่
 กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ฝืดเคือง ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่เดือดร้อนผู้อื่น ในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์
 ไทยมีการพัฒนาระดับความคิดทางสังคมในทางที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนในทาง
 วัตถุมากขึ้น (สมบุญ สุขสำราญ, 2527, หน้า 20-23) โดยพระผู้นำท้องถิ่นจำนวนหนึ่ง
 มีทัศนะว่า พระสงฆ์ควรเข้าร่วมในการพัฒนาสังคม เพราะถือเป็นหน้าที่โดยตรงของ
 พระสงฆ์ซึ่งถูกต้องทั้งทางศีลธรรมและโลกธรรม เมื่อชาวบ้านเดือดร้อนเพราะ
 ความยากจน ดิศอบายมุข พระสงฆ์จึงควรช่วยเหลือในการชี้หนทางไปสู่สัมมาชีพที่ชอบ
 โดยพัฒนาชนบทร่วมกับชาวบ้านมิใช่การเทศนาสั่งสอนอย่างเดียว อีกทั้งวัดในชนบท
 เป็นศูนย์รวมศรัทธาของหมู่บ้าน เมื่อพระสงฆ์มีความคิดมุ่งหวังจะช่วยเหลือชาวบ้าน

จึงเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ต่อสังคมการเมืองเป็นอย่างมาก (สมบูรณ สุขสำราญ, 2527ข, หน้า 25)

ในการเปรียบเทียบการพัฒนาชนบทโดยพระสงฆ์กับการพัฒนาหมู่บ้านของราชการจะพบเห็นข้อแตกต่าง ดังนี้ พระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านย่อมสามารถสังเกตความทุกข์ยากเหล่านี้ได้ดีกว่าข้าราชการ สามารถวิเคราะห์ปัญหาได้จึงพยายามแสวงหาหนทางแก้ไขพร้อม ๆ กันไปการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์มีลักษณะต่อเนื่องแต่การพัฒนาชนบทของข้าราชการมีการแบ่งแยกออกเป็นหลายหน่วยงานแยกย่อยไม่ใช่โครงการที่มีความต่อเนื่อง พระสงฆ์ทำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ด้วยใจรักและสงสารชาวบ้านจึงให้ความร่วมมือและศรัทธาในความสำเร็จของพระสงฆ์ สำหรับการพัฒนาของข้าราชการชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของข้าราชการที่จะต้องช่วยเหลือชาวบ้านเท่านั้น การให้ความร่วมมือจึงต่างกัน เมื่อพิจารณาจากปัจจัยแวดล้อมจะพบว่าพระสงฆ์ย่อมอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบมากกว่า เพราะตามวินัยแห่งสงฆ์ พระสงฆ์ย่อมไม่สะสมทรัพย์ ย่อมไม่โลภ ย่อมอยู่อย่างสัน โดยและพอใจกับสภาพความเป็นอยู่อย่างง่าย ซึ่งแตกต่างจากข้าราชการที่สามารถทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับพระสงฆ์ได้ ผลของโครงการพัฒนาชนบทโดยพระสงฆ์ทั้งในภาคอีสานและภาคเหนือ สามารถช่วยเหลือชาวบ้านลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มรายได้ในครัวเรือน เกิดการรวมกลุ่มในหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นฐานของการปลูกฝังความมีเอกภาพของชุมชน เกิดการกระชับความผูกพันระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนช่วยกระตุ้นให้เกิดความสำนึกทางการเมืองให้แก่ชาวบ้านได้ พระผู้นำท้องถิ่นยังให้การเรียนรู้กับประชาชนเกี่ยวกับรูปแบบและระบอบการปกครองของไทย โดยเฉพาะได้เน้นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยว่าเป็นรูปแบบของการปกครองที่สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้ามากที่สุด เนื่องจากในสังคมยุคใหม่ประชาชนมีความคิดทางวัตถุนิยมมากขึ้น จึงได้ละทิ้งหลักธรรมทางพุทธศาสนา แต่ความผูกพันของประชาชนกับสถาบันศาสนาและพระมหากษัตริย์จำต้องอาศัยพื้นฐานทางค่านิยมและคำสอนของพุทธศาสนา เมื่อประชาชนจำนวนมากเห็นห่างพุทธศาสนาออกไป จึงอาจจะมีผลกระทบไปถึงความผูกพันที่มีต่อสถาบันศาสนาและพระมหากษัตริย์ด้วย (สมบูรณ สุขสำราญ, 2527ข, หน้า 37-50)

จะเห็นได้ว่า ผลที่เกิดจากการพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมา นำไปสู่ผลกระทบทางสังคม และสุดท้ายสามารถนำไปสู่ผลกระทบทางการเมืองได้เช่นกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรไทย นำมาซึ่งความผูกพันที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความภักดีของพระสงฆ์ต่อรัฐ ซึ่งแสดงออกโดยการให้ความร่วมมือและสนับสนุนรัฐบาล แต่สิ่งที่ควบคู่ไปกับการอุปถัมภ์ศาสนจักร คือ การควบคุมคณะสงฆ์ของรัฐ เพื่อพิทักษ์รักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ เนื่องจากสถาบันสงฆ์ต้องเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนอย่างแท้จริง และสถาบันสงฆ์มีพระสงฆ์เป็นสมาชิกจำนวนมาก การจัดองค์การจึงมีระเบียบ มีสายการบังคับบัญชาตั้งแต่ระดับชาติถึงระดับหมู่บ้านและกระจายอยู่ทั่วประเทศ ดังนั้นถ้าไม่มีการวางมาตรการควบคุมไว้อาจจะแก้ไขได้ไม่ทันทั่วถึง ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้ปกครองของไทยนับตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันจึงต้องมีมาตรการควบคุมพระสงฆ์ให้อยู่ภายในขอบเขตข้อบังคับความประพฤติของพระสงฆ์และกฎหมายของบ้านเมือง พระมหากษัตริย์ทรงดูแลควบคุมกิจการของพระสงฆ์ด้วยพระองค์เองบางส่วน และให้มีหน่วยงานของราชการคอยควบคุมแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมเสมอมา ดังจะเห็นได้จากวิวัฒนาการของการปกครองสงฆ์ในสมัยต่าง ๆ ดังนี้

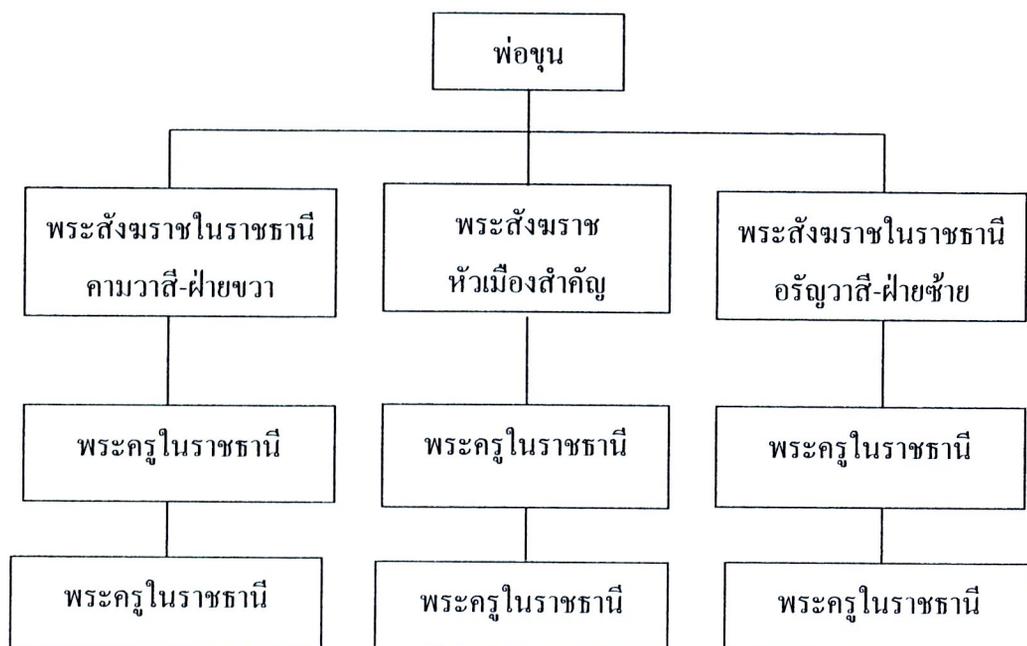
สมัยกรุงสุโขทัย

โครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ มีการจัดการบริหารและสายการบังคับบัญชาคู่ขนานไปกับการจัดโครงสร้างการปกครองประเทศ โดยมีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พระมหากษัตริย์) ทรงเป็นประมุขของทั้งอาณาจักรและศาสนจักร

รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงสุโขทัย

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2553, หน้า 65-69) ได้อธิบายไว้ว่า พุทธศาสนาในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีได้รับอิทธิพลจาก พุทธศาสนาฝ่ายหินยานลัทธิลังกาวงศ์ ผ่านทางอาณาจักรศรีวิชัย (นครศรีธรรมราช) ที่กรุงสุโขทัยได้รับมา เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรง เลื่อมใสศรัทธา จึงได้โปรดอาราธนาพระมหาเถรสังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราช มาตั้งสำนักเผยแผ่พุทธศาสนา ณ วัดอรัญญิก ในกรุงสุโขทัย

กรุงสุโขทัยจึงมีพระสงฆ์ 2 คณะ คือ พระสงฆ์ฝ่ายหินยานซึ่งมีอยู่ก่อนตั้งแต่ รัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และคณะสงฆ์ฝ่ายหินยานแบบลังกาวงศ์ที่จาริกมาจาก นครศรีธรรมราชอีกคณะหนึ่ง พระสงฆ์ในคณะลังกาวงศ์เป็นพระนักปฏิบัติกรรมฐาน นิยมพำนักอยู่ในวัดที่ห่างไกลจากตัวเมือง คณะนี้จึงมีชื่อเรียกว่า คณะอรัญวาสี หมายถึง กลุ่มพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ในวัดป่าอันแตกต่างจากพระสงฆ์ฝ่ายที่อยู่ในกรุงสุโขทัยแต่เดิม พระสงฆ์กลุ่มหลังนี้เรียกว่า คณะคามวาสี หมายถึง กลุ่มพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ในวัด ซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านหรือตัวเมือง พระสงฆ์กลุ่มนี้เป็นพระสายนักวิชาการ จะศึกษา พระปริยัติธรรมเป็นหลัก ดังนั้น การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัยจึงมี การจัดรูปแบบการจัดการองค์การสงฆ์ โดยแบ่งแยกออกเป็น 2 คณะด้วยกัน คือ คณะคามวาสี และคณะอรัญวาสี คณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายแยกการปกครองเป็นอิสระจากกัน แต่ละคณะมีเจ้าคณะผู้ปกครองบังคับบัญชาสูงสุดเป็นของตนเอง เรียกว่า พระสังฆราช ด้วยเหตุนี้ในสมัยกรุงสุโขทัยจึงมีพระสังฆนายกหรือประมุขสงฆ์ 2 รูป คือ พระสังฆราช คณะคามวาสี และพระสังฆราช คณะอรัญวาสี การปกครองคณะสงฆ์ ในหัวเมืองที่สำคัญนอกจากกรุงสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระสังฆราชประจำ ตำแหน่งหัวเมือง ในลักษณะเดียวกันกับที่ทรงแต่งตั้งเจ้าประเทศราชไปครองหัวเมืองใหญ่ ในฝ่ายศาสนจักรในสมัยกรุงสุโขทัยจึงมีพระสังฆราชหลายองค์ เป็นธรรมเนียมว่า การสถาปนาพระสังฆราชจะต้องได้รับการสถาปนาจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น ดังนั้น พระสังฆราชจึงขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และในขณะเดียวกันพระสังฆราชจะปกครอง บังคับบัญชาพระสงฆ์ผู้อยู่ภายใต้ปกครองรองลงไปตามลำดับชั้น คือ พระครู และ เจ้าอาวาส โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย (ดังแสดงในภาพ 6)

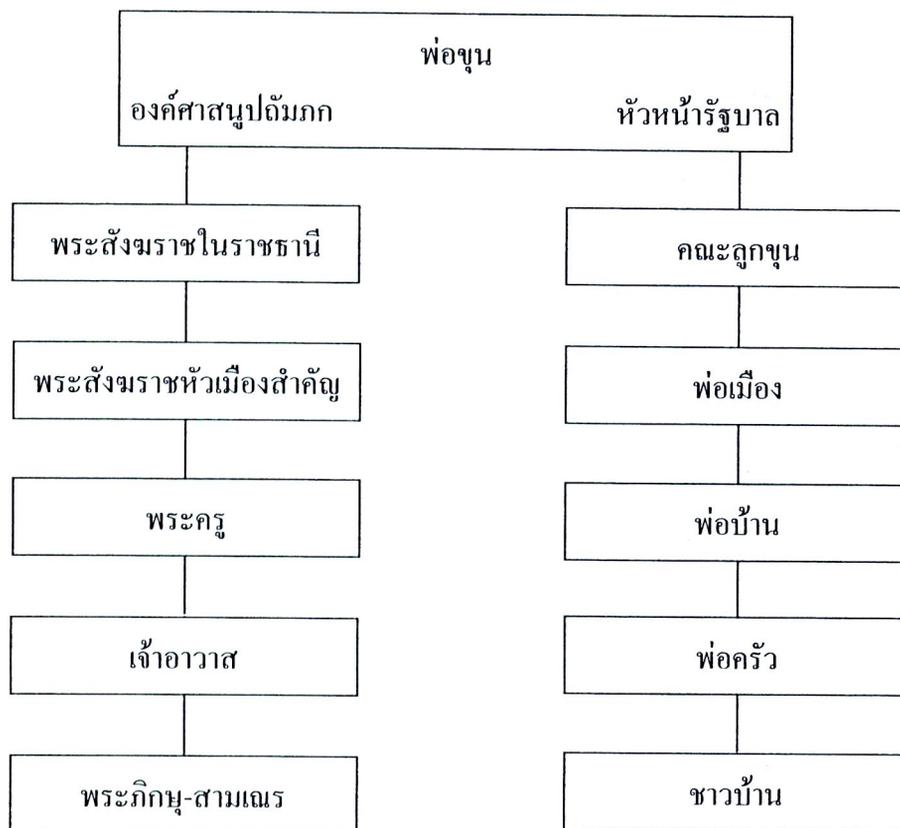

ภาพ 6 การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงสุโขทัย

ที่มา. จาก พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม (หน้า 55), โดย สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2527ก, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ความสัมพันธ์ของพุทธจักรกับอาณาจักรไทยสมัยกรุงสุโขทัย

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัย มีลักษณะสอดคล้องคู่ขนานกับการจัดโครงสร้างการปกครองของประเทศ โดยมีพ่อขุนหรือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักร ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรมีมาอย่างต่อเนื่อง โดยที่ฝ่ายศาสนจักรได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากฝ่ายอาณาจักรเสมอ (ดังแสดงในภาพ 7)

ภาพ 7 ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรในสมัยกรุงสุโขทัย

ที่มา. จาก พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม (หน้า 55), โดย สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2527ก, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมัยกรุงศรีอยุธยา

การปกครองคณะสงฆ์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาในยุคต้น ๆ ยังคงยึดรูปแบบลักษณะการปกครองแบบกรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงปลายยุคกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดความแตกต่างจากรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์แบบกรุงสุโขทัย ดังนี้

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในยุครุงศรีอยุธยาตอนปลาย คณะอรัญวาสีมีความรุ่งเรืองและแพร่หลายกว่า คณะคามวาสี อีกทั้งจำนวนพระสงฆ์ในคณะคามวาสีมีจำนวนที่ลดน้อยลงทุกที

ในปี พ.ศ. 1965 พระสงฆ์คณะนี้จำนวนหนึ่งจึงเดินทางไปยังลังกาประเทศ และบวชแปลงนิกายใหม่เป็นสิ่งหลนิกาย โดยมีพระวันรัตมหาเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ลังกาประเทศเป็นเวลาหลายปี จึงเดินทางกลับมายังกรุงศรีอยุธยา และนิมนต์พระมหาเถระชาวลังกาประเทศจำนวน 2 รูป คือ พระมหาวิกรมพาหุ และพระอุดมปัญญา เดินทางร่วมมาเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศไทย จนมีผู้คนเลื่อมใสศรัทธาและขออุปสมบทเป็นจำนวนมาก ในที่สุดพระสงฆ์คณะนี้ได้แยกตัวออกมาตั้งคณะปกครองสงฆ์ใหม่ เรียกว่า คณะป่าแก้ว ด้วยสาเหตุที่พระอุปัชฌาย์ชาวลังกาของพระสงฆ์เหล่านั้นชื่อว่า วันรัต ซึ่งแปลว่า ป่าแก้ว

การปกครองคณะสงฆ์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จึงได้แบ่งการปกครองออกเป็น 3 คณะ ดังนี้ (สมบุรณ์ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 55-57)

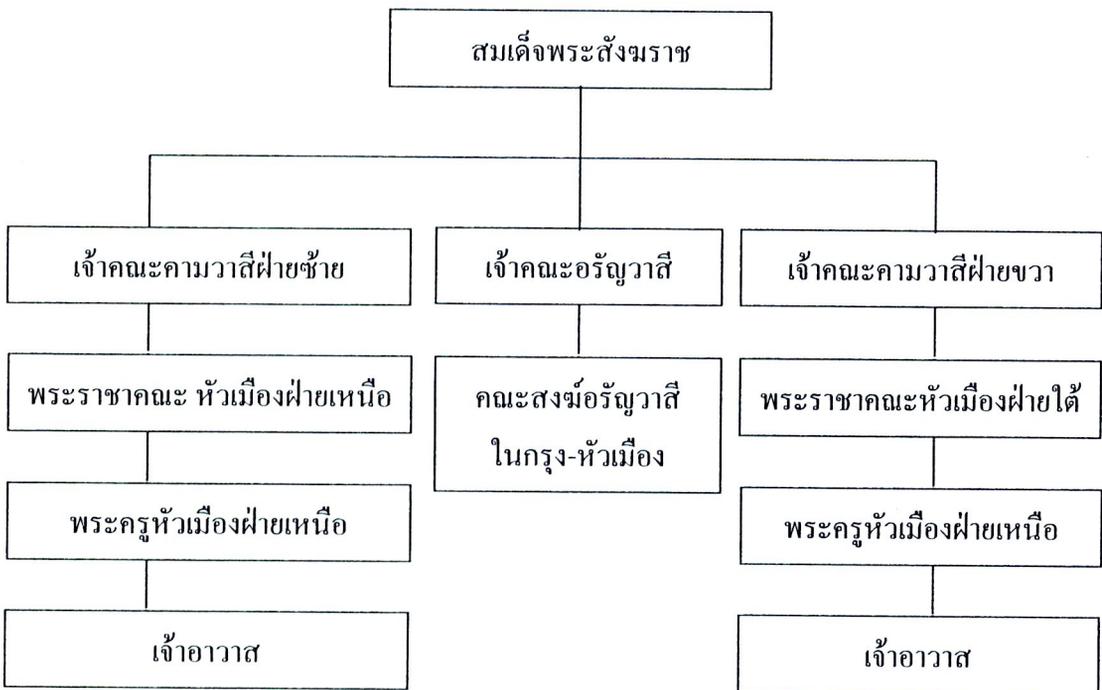
1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คือ พระสงฆ์ที่สืบมาจากนิกายเดิมที่มีมาตั้งแต่แรกสมัยกรุงสุโขทัย และศึกษาพระไตรปิฎกตลอดจนศึกษาจากพระคัมภีร์ต่าง ๆ จนแตกฉานหรือที่รู้จักว่า สายคันถธุระ
2. คณะอรัญวาสี คือ พระสงฆ์ดั้งเดิมที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย โดยมุ่งเน้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นหลัก และจำพรรษาอยู่ตามวัดต่าง ๆ ซึ่งอยู่ห่างไกลจากชุมชน ที่รู้จักกันว่า พระสายวิปัสสนาธุระ หรือพระป่า
3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา คือ พระสงฆ์นิกายเดิมที่ไปบวชและแปลงนิกายที่ลังกาประเทศแล้วกลับมาเผยแผ่พุทธศาสนาจนมีผู้คนเลื่อมใสศรัทธา และขออุปสมบทเป็นจำนวนมาก รู้จักกันต่อมาในภายหลังว่า “คณะป่าแก้ว”

สำหรับการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเจ้าคณะใหญ่อีก 3 รูป คือ เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย เจ้าคณะอรัญวาสี และเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวา เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาพระสงฆ์ของแต่ละคณะ

โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

รูปแบบและโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการแบ่งลักษณะการปกครองออกเป็นสามส่วน โดยมีเจ้าคณะทั้งสามฝ่ายปกครองดูแลบังคับบัญชากันตามฝ่ายต่าง ๆ เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้ายปกครองดูแลบังคับบัญชา

พระราชาคณะหัวเมืองฝ่ายเหนือ พระครูหัวเมืองฝ่ายเหนือ และเจ้าอาวาส
 เจ้าคณะอรัญวาสี ปกครองดูแลบังคับบัญชาคณะสงฆ์อรัญวาสีในกรุง และหัวเมือง
 เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวาดูแลบังคับบัญชาพระราชาคณะหัวเมืองฝ่ายใต้ พระครูหัวเมือง
 ฝ่ายใต้ และเจ้าอาวาส แต่เจ้าคณะทั้งสามคณะจะขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช
 (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 70-72)
 โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงสถาปนาเจ้าคณะใหญ่รูปใดรูปหนึ่งจากในสามฝ่ายนั้น
 เป็นสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งเป็นประมุขสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร
 (พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ฐมภูมิโต), 2539, หน้า 12) โครงสร้างการปกครอง
 คณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา (ดังแสดงในภาพ 8)

ภาพ 8 การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

ที่มา. จาก การปกครองคณะสงฆ์ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 14), โดย พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ฐมภูมิโต), 2539, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.

ความสัมพันธ์ของพุทธจักรกับอาณาจักรไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

โครงสร้างการบริหารและสายการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นตามลักษณะการปกครองประเทศซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก ลัทธิฮินดู และระบบสมณศักดิ์มีหลายชั้นมากกว่าสมัยกรุงสุโขทัย ดังนี้

(พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), 2539, หน้า 15-17)

1. สมเด็จพระสังฆราช พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้เป็นประมุขและผู้ปกครอง คณะสงฆ์ทั้งหมด

2. รองจากสมเด็จพระสังฆราช คือ เจ้าคณะใหญ่ มี 3 องค์ พระมหากษัตริย์ทรง แต่งตั้งจากพระที่มีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชกณะให้เป็นผู้ดูแลปกครองคณะต่าง ๆ อันได้แก่ ฝ่ายคามวาสีฝ่ายช้ายและขวา กับคณะอรัญวาสี

3. รองจากเจ้าคณะใหญ่ของแต่ละคณะ คือ พระราชาคณะ ซึ่งทำหน้าที่ปกครอง และดูแลกิจการคณะสงฆ์ในเมืองราชธานี หัวเมืองชั้นใน และหัวเมืองชั้นนอก ที่มีความสำคัญ

4. สำหรับหัวเมืองชั้นนอกที่มีความสำคัญน้อย มีพระสมณศักดิ์ชั้นพระครู เป็นผู้ปกครองและดูแลกิจการของสงฆ์ในเขตนั้น ๆ

พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมการแต่งตั้ง ถอดถอนพระสมณศักดิ์ และการดำรง ตำแหน่งระดับสูงด้วยพระองค์เอง หรือผ่านทางกรมธรรมการ ให้สมเด็จพระสังฆราช และเจ้าคณะใหญ่ทั้งสามประกอบกันเป็นมหาเถรสมาคม ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา ถวายคำแนะนำแก่องค์พระมหากษัตริย์ในคดีธรรมและเรื่องอื่น ๆ ที่จะทรงหารือ

สมัยกรุงธนบุรี

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็น เมืองหลวงใหม่ พระองค์ทรงทำสงครามกับพม่าตลอดช่วงระยะเวลาของการสร้างเมือง ในด้านศาสนาพระองค์ทรงทำการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเท่าที่ทรงมีโอกาส เช่น ทรงสร้างวัดบางยี่เรือเหนือ ทรงทำการปฏิสังขรณ์วัดเก่า และทรงจัดวัดต่าง ๆ ในกรุง ขึ้นเป็นพระอารามหลวง ทรงแต่งตั้งพระภิกษุผู้รู้ธรรม มีศีลาจารวัตรปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เป็นพระราชกณะช่วยรับภาระบำรุงพุทธศาสนา พระองค์ทรงรวบรวมคัมภีร์

พระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ มาคัดเลือกจัดเป็นฉบับหลวง (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2543ข, หน้า 156) แต่ยังไม่ทันเสร็จสมบูรณ์ก็ได้สิ้นรัชกาลเสียก่อน

การปกครองคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี

การปกครองคณะสงฆ์ในยุคนี้ ยังคงยึดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์แบบกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก ดังนี้ (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 73)

1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คือ คณะสงฆ์ดั้งเดิมที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มุ่งเน้นศึกษาพระไตรปิฎกและพระคัมภีร์ต่าง ๆ ในด้านศาสนา
 2. คณะอรัญวาสี คือ คณะสงฆ์ดั้งเดิมที่ได้ประพฤติปฏิบัติต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน
 3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา คือ คณะสงฆ์ที่สืบเชื้อสายมาจากพระสงฆ์ที่เดินทางไปอุปสมบทแล้วแปลงนิกายเป็นสิงหลนิกายในสมัยกรุงศรีอยุธยา
- ทั้งสามคณะได้ดำเนินการปกครองกำกับดูแลพระสงฆ์แต่ละคณะให้อยู่ภายใต้การปกครองจนสิ้นสมัยกรุงธนบุรี และเข้าสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

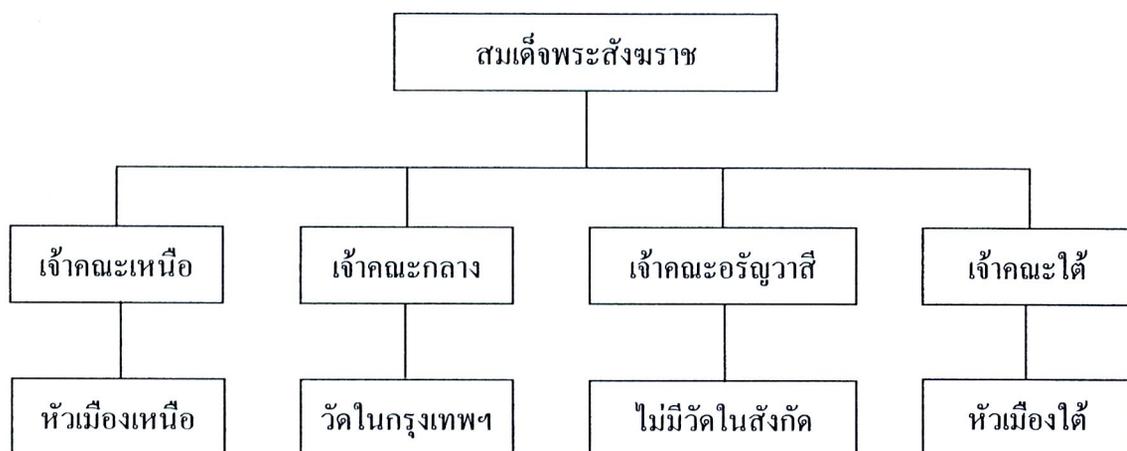
ในกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การควบคุมพระสงฆ์เข้มงวดขึ้น ดังจะเห็นได้จากการตรากฎหมายพระสงฆ์ เพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ในยุคนี้

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีในยุคต้น ๆ การปกครองคณะสงฆ์ยังยึดรูปแบบของการปกครองคณะสงฆ์จากกรุงศรีอยุธยา มีการเปลี่ยนแปลงในการเรียกชื่อคณะคามวาสีฝ่ายซ้ายมาเป็นคณะเหนือ และคณะคามวาสีฝ่ายขวามาเป็นคณะใต้ ส่วนคณะอรัญวาสียังคงเรียกชื่อตามเดิม หลังจากนั้น ได้ทรงตรากฎหมายสำหรับพระสงฆ์ เพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ในยุคนี้ การตรากฎหมายดังกล่าว ไม่มีมาตรา ไม่มีบทหรือตอนแต่อย่างใด แต่เป็นข้อรับสั่งห้ามพระภิกษุ สามเณรประพฤติปฏิบัติไม่เหมาะสม เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยมีการตั้งคณะเพิ่มเติมอีก

คณะหนึ่ง คือ คณะกลาง โดยแยกวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ทั้งที่เป็นพระอารามหลวง และวัดราษฎร์ให้ขึ้นตรงต่อคณะกลาง

โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1-ร.4)

โครงสร้างและรูปแบบของลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบ่งลักษณะการปกครองออกเป็น 4 คณะ คือ เจ้าคณะเหนือปกครองดูแลบังคับบัญชาพระสงฆ์ในหัวเมืองเหนือ เจ้าคณะกลางปกครองดูแลบังคับบัญชาพระสงฆ์ในกรุงเทพฯ เจ้าคณะใต้ปกครองดูแลพระสงฆ์ในหัวเมืองใต้ และเจ้าคณะอรัญวาสีไม่มีวัดปกครองดูแลบังคับบัญชา (ดังแสดงในภาพ 9)

ภาพ 9 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4

ที่มา. จาก การปกครองคณะสงฆ์ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 25), โดย พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมมุขจิตโต), 2539, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.

กำเนิดธรรมยุติกนิกาย

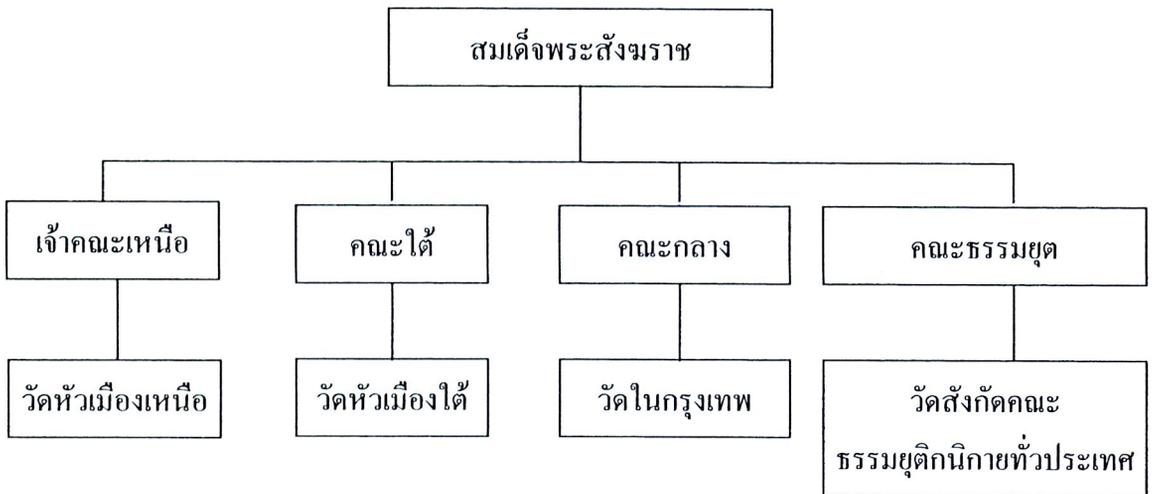
ธรรมยุติกนิกาย ถือกำเนิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ก่อตั้งนิกายนี้ คือ พระวชิรญาณภิกขุขณะทรงผนวชอยู่ ต่อมาได้ทรงลาสิกขาเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โดยมีเหตุการณ์

ช่วงกำเนิดรัฐธรรมนูญคณิกาย ดังต่อไปนี้ (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 74-78)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวช
เป็นพระภิกษุ ได้ฉายานามว่า “พระวชิรญาณ” เมื่อพระวชิรญาณทรงผนวช ได้ 15 วัน
สมเด็จพระบรมชนกนาถ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต
พระวชิรญาณทรงเป็นราชโอรสองค์ใหญ่อันเกิดแต่พระอัครมเหสี เป็นผู้มีสิทธิ
ขึ้นครองราชย์ แต่พระวชิรญาณทรงตัดสินใจพระทัยที่จะอยู่ครองสมณเพศต่อไป ในที่
ประชุมพระราชวงศ์และเสนาบดีจึงถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็น
พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ผู้เจริญพระชันษากว่าพระวชิรญาณถึง 17 พระชันษา
พระองค์ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 ขณะที่พระวชิรญาณทรงผนวชและ
ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ได้พบกับพระเถระชาวมอญรูปหนึ่ง ซึ่งมีความรู้ในพระวินัย
ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะปฏิบัติตามแบบอย่างพระมอญรูปนี้
จึงทรงย้ายจากวัดมหาธาตุไปประทับจำพรรษา ณ วัดสมอราย พระองค์ทรงเข้ารับ
การอุปสมบทอีกครั้งโดยพระสุเมธมุนีเป็นพระอุปัชฌาย์ ทรงศึกษาพระธรรมวินัย
ข้อวัตรปฏิบัติจากพระอุปัชฌาย์ และได้เผยแพร่ถือปฏิบัติเคร่งครัดพระวินัยแบบมอญ
จนมีผู้เคารพนับถือเป็นจำนวนมาก จึงได้ทรงประกาศตั้งคณะสงฆ์ใหม่ขึ้นเรียกว่า
คณะธรรมยุติกนิกาย คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วภายใต้การนำ
ของพระวชิรญาณ ซึ่งเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของผู้คนและเจ้านายเชื้อพระวงศ์จำนวนมาก
พระองค์ทรงสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับคณะธรรมยุติกนิกาย รวมระยะเวลาที่
ทรงผนวชอยู่เป็นเวลาถึง 27 พรรษา พระวชิรญาณจึงได้ทรงลาผนวชและ
เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตอนแยกธรรมยุติกนิกาย

ภายหลังจากการกำเนิดคณะธรรมยุติกนิกาย รูปแบบและโครงสร้างการปกครอง
คณะสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลง คือ คณะเดิมที่เป็นคณะอรัญวาสีได้สลายไปโดยปริยาย
(คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 79)
(ดังแสดงในภาพ 10)

ภาพ 10 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตอนแยกนิกายธรรมยุตินิกายอย่างถาวร

ที่มา. จาก การปกครองคณะสงฆ์ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 4, หน้า 79), โดย คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้มีการปฏิรูประบบราชการทั้งด้านโครงสร้างและการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อพัฒนาระบบการบริหารการเมือง และเพื่อความเป็นสมัยใหม่ วัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โครงการปฏิรูปที่มีจุดหมายดังกล่าวหลายโครงการ โดยเฉพาะที่มีจุดมุ่งหมายปฏิรูประบบการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์อย่างมาก (สมบุญ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 54-57) ภายหลังจากที่ทรงทำการปฏิรูปการปกครองในฝ่ายอาณาจักรได้ทรงปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการปกครองฝ่ายศาสนจักร โดยพระองค์ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) มาประกาศใช้ (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 105-107) ตามพระราชดำริ คือ ถ้าการปกครองสังฆมณฑลเป็นไปด้วยดี พุทธศาสนาจะรุ่งเรืองถาวร และทำให้ประชาชนทั้งหลายเลื่อมใสศรัทธา ในพุทธศาสนา การประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้เท่ากับเป็นการยอมรับฐานะของนิกายสงฆ์ไทย ซึ่งขณะนั้นมีอยู่ 2 นิกาย คือ มหานิกาย และธรรมยุตินิกาย ให้ดำรงอยู่

อย่างถูกต้องตามกฎหมาย พร้อมทั้งห้ามมิให้ดำเนินการแทรกแซงกิจการภายในของ
 ภูมิกายนั้น ๆ พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายมีจำนวนมากกว่าพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ซึ่งมี
 อยู่เพียงเฉพาะในกรุงเทพฯ และในส่วนภูมิภาคไม่กี่วัด ผลการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้
 อัตรส่วนของพระเถระฝ่ายมหานิกายที่เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมมิได้มีจำนวน
 มากกว่าพระมหาเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ทั้งที่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายทั่วประเทศมี
 จำนวนรวมกันมากกว่าพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย จนไม่สามารถเทียบเคียงกันได้ และ
 ประเด็นสำคัญที่สุด คือ พระสงฆ์ที่เป็นนิกายเดียวกันเป็นเจ้าของปกครอง ย่อมได้รับความ
 ร่วมมือมากกว่าที่พระสงฆ์ต่างนิกายมาเป็นเจ้าของปกครอง ซึ่งมีแต่จะทำให้
 เกิดความรู้สึกไม่ยอมรับและขัดแย้งภายในต่อกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น การบังคับใช้
 พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 จึงมีลักษณะคล้ายกับกำหนดให้
 พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายต้องตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบในการปกครองตามกฎหมายโดย
 ปริยาย จึงมีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในขณะนั้นว่า พระสงฆ์ส่วนน้อยปกครอง
 พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่สามารถปกครองพระสงฆ์ส่วนน้อยได้
 คือ พระธรรมยุตปกครองพระมหานิกายได้ แต่พระมหานิกายปกครองพระธรรมยุต
 ไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะพระธรรมยุตกล่าวอ้างและยืนยันอยู่ตลอดเวลาว่า ได้รับพรพิเศษให้
 ทำการปกครองกันเองเป็นการเฉพาะ คณะธรรมยุติกนิกายเคยได้รับพระราชทานพร
 พิเศษ คือ อำนาจที่ให้ปกครองกันเอง ไม่ต้องขึ้นอยู่ในปกครองของคณะอื่น ตั้งแต่ใน
 สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงบัดนี้ แม้แต่พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ รัชกาลที่ 5
 ยังมีข้อยกเว้นไว้ เพราะทรงตั้งพระหฤทัยจะรักษาพรนี้ให้ยั่งยืน (แสวง อุดมศรี, 2533,
 หน้า 109)

พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เป็นกฎหมายฉบับแรก
 ที่ใช้สำหรับการปกครองคณะสงฆ์ของไทย และเป็นครั้งแรกที่มีการใช้กฎหมายจัด
 ระเบียบการปกครองกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย (คณาจารย์
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 82-87) โครงสร้างการปกครอง
 ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (ดังแสดงในภาพ 11)

โครงสร้างการปกครองตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

ภาพ 11 การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 8)

ที่มา. จาก การปกครองคณะสงฆ์ไทย (หน้า 88), โดย คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เอื้ออำนวยต่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาก ปัญหาที่ตามมา คือ ความไม่เสมอภาค การกำหนดสิทธิพิเศษแก่ธรรมยุติกนิกายในการปกครองตนเองไม่ต้องขึ้นกับคณะอื่น ๆ และยังระบุให้ธรรมยุติกนิกายมีสิทธิในการปกครองพระมหานิกายได้ (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2545, หน้า 278) เมื่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีสถานะที่ได้เปรียบจึงมีผลถึงการขยายฐานของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายไปตามมณฑลต่าง ๆ ที่มีพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายเป็นเจ้าคณะมณฑล ทำให้มีวัดในสังกัดของธรรมยุติกนิกายเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ

ความสัมพันธ์ของพุทธจักรกับอาณาจักรเมื่อปฏิรูปการบริหารกิจการคณะสงฆ์

การปฏิรูปการปกครองศาสนาจักร โดยการตราพระราชบัญญัติลักษณะ-
การปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับการปกครองอาณาจักร ดังนี้
(สมบูรณ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 60-61)

1. ความเจริญก้าวหน้าของชาติและศาสนาแยกออกจากกันไม่ได้
2. การรวมอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ไว้ที่ศูนย์กลาง โดยองค์กรที่ทำหน้าที่
ปกครองสงฆ์ทั้งประเทศ คือ มหาเถรสมาคมซึ่งประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราช
เจ้าคณะใหญ่ 4 รูป และรองเจ้าคณะใหญ่ 4 รูป ทั้งหมดแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์
3. การบริหารกิจการคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคมีรูปแบบควบขนานไปกับการบริหาร
ราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาค คือ แบ่งเป็นสังฆมณฑล ปกครองโดยเจ้าคณะมณฑลซึ่ง
พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งจากพระราชอาณัติ เป็นผู้ปกครองกิจการสงฆ์ในมณฑลนั้น
รองลงมาคือเมืองหรือจังหวัด มีเจ้าคณะจังหวัด รองจากคณะจังหวัดมีเจ้าคณะแขวงหรือ
อำเภอ รองลงมาคือเจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสตามลำดับ

การตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ยกร่างขึ้นในสมัย
จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ประเทศไทย
มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. 2475 อิทธิพลของ
การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง คือ มีการอภิปรายปัญหาการเมืองในวัด
อย่างแพร่หลาย ความตื่นตัวของพระสงฆ์ไทยเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยมีสูงมาก
จนกระทั่งมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งเขียนจดหมายถึงรัฐบาลแสดงความยินดีและชื่นชม
รูปแบบการปกครองใหม่ พระสงฆ์มหานิกายบางกลุ่มวิพากษ์วิจารณ์ระบบการปกครอง
คณะสงฆ์อันมีลักษณะรวมศูนย์และมีความไม่เสมอภาคระหว่างพระสงฆ์ 2 นิกาย จึงได้
เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับรูปแบบการปกครองในระบอบ
ประชาธิปไตย ในที่สุดได้เกิดเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2476
มีตัวแทนพระสงฆ์จากมหานิกายจำนวนหนึ่งจาก 12 จังหวัด เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อ
ยื่นฎีกาต่อนายกรัฐมนตรีขอให้ปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นประชาธิปไตย

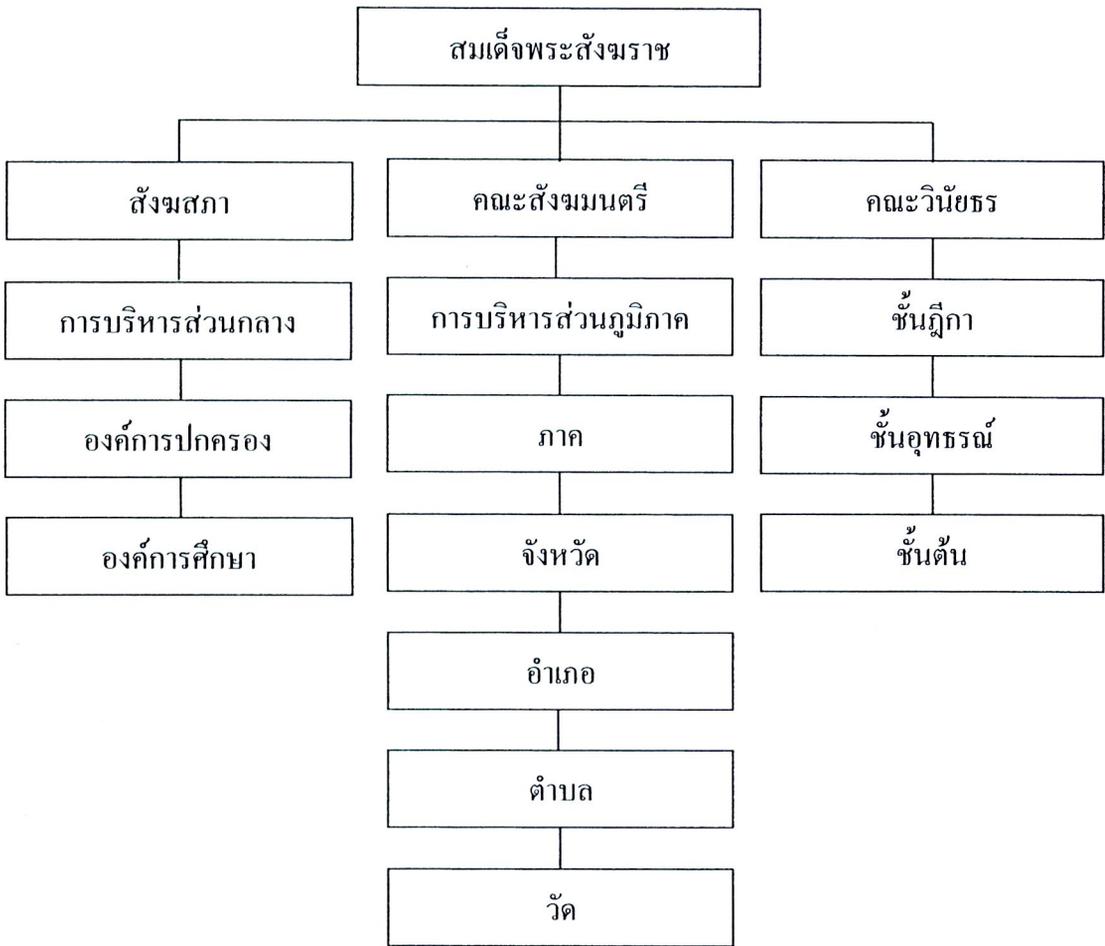
หลังจากนั้น 8 ปี รัฐบาลจึงได้ยกเลิกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และมีการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ในที่สุด (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2545, หน้า 279)

สาระสำคัญ 3 ประการ ที่กลุ่มพระภิกษุหนุ่มฝ่ายมหานิกายยกเป็นประเด็น คือ คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบติดต่อกันมาเป็นเวลายาวนานถึง 80 ปี เนื่องจากพระมหาเถระฝ่ายมหานิกายแม้จะมีอายุพรรษา ความรู้ และคุณสมบัติอื่น ๆ เหมาะสมเพียงใดแต่ไม่เคยได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ตรงข้ามกับ พระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชติดต่อกัน ถึง 4 พระองค์ แม้แต่ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์ระดับล่างลงมา พระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายยังได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าของคณะปกครองมากกว่า เช่นกัน (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 144)

จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้รับทราบข้อมูลว่า ความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างนิกายทั้งสองมีอยู่จริง และความแตกแยกในเรื่องนิกายของพระสงฆ์ จักก่อให้เกิดความแตกแยกทางจิตใจแก่คนในชาติ ดังนั้น ทางฝ่ายอาณาจักรจึงต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ให้มีความแตกต่างไปจากโครงสร้างของพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 จนทำให้โครงสร้างพระราชบัญญัติฉบับใหม่นี้ มีลักษณะสอดคล้องกับโครงสร้างของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งรัฐใช้เป็นแม่บทในการปกครองประเทศในขณะนั้น (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 94-100)

โครงสร้างพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

โครงสร้างสำคัญตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นการจำลองรูปแบบการปกครองของฝ่ายอาณาจักรตามหลักการประชาธิปไตย คือ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขของคณะสงฆ์ โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้ง มีการยุบเลิกมหาเถรสมาคมและแบ่งแยกการปกครองออกเป็น 3 ส่วน (ดังแสดงใน ภาพ 12)

ภาพ 12 การปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

ที่มา. จาก การปกครองคณะสงฆ์ไทย (พิมพ์ครั้งที่ 9, หน้า 40), โดย พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), 2539, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.

รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไทยตาม พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 กำหนดให้สังฆสภา ประกอบด้วยพระสงฆ์ 45 รูป แต่งตั้งโดยพระสังฆราช ยกเว้นสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ หรือกฎหมายสงฆ์ สังฆมนตรีทำหน้าที่เหมือนคณะรัฐมนตรี มีอำนาจในการบริหาร คณะสงฆ์ สังฆนายกทำหน้าที่เหมือนนายกรัฐมนตรี ตำแหน่งทั้งหมดนี้แต่งตั้งโดย

สมเด็จพระสังฆราช คณะวินัยธรทำหน้าที่เหมือนตุลาการสงฆ์ มีหน้าที่วินิจฉัยและระงับ
อธิกรณ์ต่าง ๆ

การปกครองคณะสงฆ์รูปแบบใหม่ มีการแบ่งแยกอำนาจแต่มิได้หมายความว่า
คณะสงฆ์จะเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง
สมเด็จพระสังฆราชตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็น
ผู้แต่งตั้งสมาชิกสังฆสภาและสังฆมนตรีร่วมกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
การบริหารงานตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 หาได้
ดำเนินไปด้วยดี เนื่องจากความขัดแย้งระหว่างมหานิกายกับธรรมยุติกนิกายที่มีมาแต่เดิม
ยังไม่ได้รับการแก้ไข แม้ว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์-
พุทธศักราช 2484-2492 แต่สังฆมนตรีส่วนใหญ่ล้วนมาจากคณะธรรมยุติกนิกาย
จนกระทั่ง มีการร้องเรียนถึงนายกรัฐมนตรีจึงทำให้มีสังฆมนตรีจากฝ่ายมหานิกาย
เพิ่มขึ้น ความขัดแย้งเหล่านี้ก่อให้เกิดความวุ่นวายในคณะสงฆ์อย่างรุนแรง จนเป็น
ข้ออ้างให้ฝ่ายอาณาจักรใช้เป็นเหตุผลสร้างความชอบธรรมแก่รัฐบาลที่จะเข้าไป
แทรกแซงและเปลี่ยนแปลงการบริหารคณะสงฆ์เสียใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2505
(พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2545, หน้า 281)

ความสัมพันธ์ของพุทธจักรกับอาณาจักรตาม พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

การเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการบริหารครั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากมีการเปลี่ยนแปลง
การปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ดังนั้น โครงสร้างที่สำคัญของการปกครองและ
บริหารกิจการคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัตินี้จึงเป็นการจำลองแบบการปกครองของ
ฝ่ายอาณาจักรตามหลักการประชาธิปไตย โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขของ
คณะสงฆ์ ซึ่งพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงแต่งตั้ง มีการแบ่งอำนาจบัญชากิจการคณะสงฆ์
ออกเป็นสามส่วน ดังนี้ (สมบุรณ์ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 64)

1. อำนาจบัญญัติสงฆ์ตามมติคู่ขนานไปกับอำนาจนิติบัญญัติของอาณาจักร คือ
สังฆสภา
2. อำนาจบริหารคณะสงฆ์ เสมือนอำนาจบริหารของอาณาจักร คือ
คณะสังฆมนตรี ประกอบด้วยสังฆนายกและสังฆมนตรี

3. อำนาจคณะวินัยธร เทียบเท่าอำนาจตุลาการของอาณาจักร ทำหน้าที่วินิจฉัย และระงับอธิกรณ์ต่าง ๆ แบ่งออกเป็นสามชั้นเช่นกัน คือ ชั้นต้น ชั้นอุทธรณ์ และชั้นฎีกา

การยกเลิก พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ได้รับการพิจารณาเป็น 2 นัย ดังนี้ (1) ทศนะของพระภิกษุฝ่ายมหานิกาย มีความเห็นว่าพระราชบัญญัตินี้ดีกว่า พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในแง่ความเป็นประชาธิปไตย เช่น สังฆสภา มีการแบ่งแยกอำนาจในลักษณะถ่วงดุลอำนาจระหว่างสังฆสภา สังฆมนตรี และวินัยธร รวมทั้ง มีข้อเสนอให้มีการรวมนิกายสงฆ์ในบทเฉพาะกาล และ (2) ทศนะของพระภิกษุฝ่ายธรรมยุต มีความเห็นว่าพระราชบัญญัตินี้ไม่เหมาะสม เพราะการมีสังฆสภาเป็นเหตุให้ภิกษุมีการถกเถียงกันในที่ประชุมสงฆ์คล้ายกับผู้แทนราษฎร ในรัฐสภา ซึ่งไม่เหมาะสมกับสมณเพศซึ่งเป็นเพศที่สงบสันโดษ และการแบ่งแยก การปกครองคณะสงฆ์เป็นฝ่ายสังฆมนตรี สังฆสภา และวินัยธรนั้น ไม่เหมาะสม เพราะการปกครองคณะสงฆ์มิใช่สิ่งที่พึงแบ่งแยกถ่วงดุลอำนาจดังเช่นการปกครองบ้านเมือง อีกทั้งข้อเสนอเรื่องการรวมนิกายสงฆ์ในบทเฉพาะกาลมีความขัดแย้งกับมาตราที่ 13 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งกำหนดเสรีภาพของประชาชนในการนับถือ ศาสนาและขัดแย้งต่อรัฐธรรมนูญมาตรา 61 ซึ่งระบุว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายใด ๆ ที่มี ข้อความแย้งหรือขัดต่อรัฐธรรมนูญ บทบัญญัตินั้นให้ถือว่าเป็นโมฆะ พระราชบัญญัติ การปกครองสงฆ์ พุทธศักราช 2484 จึงถูกตีความว่าเป็นโมฆะในเวลาต่อมา เพราะ ละเมิดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยดังกล่าว ความพยายามที่จะรวมนิกายสงฆ์ ทั้ง สองจึงไม่ประสบผลสำเร็จ ตลอดระยะเวลาประมาณ 20 ปีที่พระราชบัญญัติการปกครอง คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 มีผลบังคับใช้ นอกจากไม่สามารถรวมนิกายสงฆ์แล้ว คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตินิกาย ยังได้แยกการปกครองตนเองออกไป จนทำให้ดูเหมือนว่า คณะสงฆ์แตกความสามัคคี จนกระทั่งรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีความเห็นว่าการแตกความสามัคคีได้บั่นทอนประสิทธิภาพการบริหารจัดการคณะสงฆ์ เพราะมี การแบ่งแยกอำนาจการปกครองเพื่อถ่วงดุลกันตามระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลจึง

อาศัยเหตุนี้เป็นการยอมรับความชอบธรรมในการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 102)

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2505

การเปลี่ยนแปลงการบริหารกิจการคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองประชาธิปไตยเป็นเผด็จการทหาร โดยมี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้นำ เมื่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจทำลายรูปแบบประชาธิปไตยและสถาปนาเผด็จการทหารแล้ว อุดมการณ์ “พัฒนา” จึงแทนที่อุดมการณ์ “ประชาธิปไตย” จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีทัศนะว่า การจัดองค์การพระสงฆ์เพื่อการพัฒนาจะต้องคล้อยตามโครงสร้างการปกครองและการบริหารของอาณาจักร ในเมื่อรูปแบบประชาธิปไตยในฝ่ายอาณาจักรไม่เอื้อต่อการพัฒนา มีแต่จะก่อให้เกิดความแตกแยกภายในสังคม และก่อให้เกิดความอ่อนแอภายในชาติ เป็นจุดอ่อนให้ลัทธิและขบวนการต่างชาติ โดยเฉพาะคอมมิวนิสต์เข้ามาบ่อนทำลาย แทรกแซง ขัดขวางการพัฒนาจักเป็นอันตรายยิ่งต่อมิ่งขวัญของชาติ อันได้แก่ สถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนา ในเมื่อรูปแบบและวิธีการของประชาธิปไตยมีจุดอ่อนเช่นนี้การจัดการบริหารกิจการคณะสงฆ์จึงไม่ควรจะเป็นแบบนี้ แต่ควรจะต้องจัดการเพื่อการพัฒนา โดยมีโครงสร้างการบริหารและปกครองเพื่อการพัฒนาของฝ่ายอาณาจักรเป็นตัวแบบ นั่นคือ การรวมอำนาจไว้ที่สมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม ส่วนโครงสร้างส่วนอื่นให้ยกเลิกไป

การตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มุ่งปรับปรุงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับนโยบายการปกครองประเทศของฝ่ายอาณาจักรในยุค จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่นิยมการรวบอำนาจการตัดสินใจเด็ดขาดไว้กับผู้นำที่เข้มแข็ง ดังนั้น จึงเห็นว่าการแยกอำนาจบัญชาการคณะสงฆ์ออกเป็นสามฝ่าย คือ สังฆสภา สังฆมนตรี และ คณะวินัยธร ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นระบบที่มีผลบั่นทอนประสิทธิภาพในการดำเนินกิจการคณะสงฆ์

โครงสร้างของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

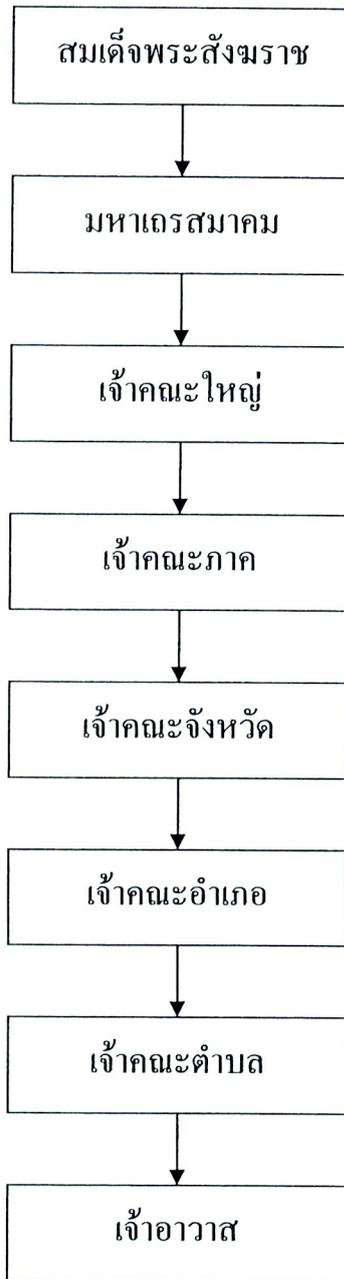
โครงสร้างการบริหารของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ใน 2 ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งองค์สกลมหาสังฆปริณายกหรือองค์ประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทย และตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคมอันเป็นองค์กรสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ทั่วประเทศตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 อำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมในการปกครองคณะสงฆ์ คือ การออกกฎหมายมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ วัจนระเบียบ ออกคำสั่ง มติ และประกาศ โดยไม่ขัดแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัย ทั้งนี้เพื่อการบริหารกิจการงานคณะสงฆ์ไทย โดยมีมหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย มีสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกทรงเป็นประธาน และมีกรรมการอื่นอีกจำนวน 17 รูป ร่วมเป็นผู้บริหารระดับสูงในกิจการงานคณะสงฆ์

โครงสร้างการบริหารตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

โครงสร้างการบริหารตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีสาระสำคัญ ดังนี้ (สมบูรณ์ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 68-71)

1. ยกเลิกสังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร อำนาจที่องค์กรทั้งสามเคยเป็นผู้ใช้แยกจากกันให้สมเด็จพระสังฆราช และมหาเถรสมาคมเป็นผู้ใช้
2. สมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประมุขของคณะสงฆ์ไทยและเป็นประธานมหาเถรสมาคม

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์- พ.ศ. 2505. สรุปลำดับได้ดังแสดงในภาพ 13

ภาพ 13 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์-
พุทธศักราช 2505

ที่มา. จาก การปกครองคณะสงฆ์ไทย (หน้า 111), โดย คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย.

จะเห็นได้ว่า อำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมตามมาตรานี้มีความหมายกว้างขวางมาก คือ อำนาจหน้าที่ของสังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธรในพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ได้รวมกันเป็นอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 110-113)

การแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

ในการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มีประเด็นสำคัญ ดังนี้ (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 113-114)

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่ได้มีการบังคับใช้เป็นเวลานาน มีบทบัญญัติบางมาตราไม่ชัดเจน หรือไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน และในบางกรณีมิได้บัญญัติไว้ทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติ จึงสมควรที่จะปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ให้เหมาะสม อาทิ บทบัญญัติว่าด้วยการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชให้มีเพียงพระองค์เดียว เพื่อป้องกันการเกิดปัญหาขัดแย้งในวงการคณะสงฆ์ กำหนดขั้นตอนการแต่งตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช กำหนดอำนาจหน้าที่และการปฏิบัติหน้าที่ของมหาเถรสมาคมให้ชัดเจน กำหนดให้มีเจ้าคณะใหญ่เพื่อทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ เป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยการสละสมณเพศของพระภิกษุ พร้อมทั้งกำหนดให้พระภิกษุที่ต้องคำวินิจฉัยให้สละสมณเพศ ต้องสึกภายในสามวันนับแต่วันที่รับทราบคำวินิจฉัยเพิ่มเติม บทบัญญัติให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลและให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนวัด ปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยการ โอนกรรมสิทธิ์ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และที่ศาสนสมบัติกลางให้แก่ส่วนราชการหรือรัฐวิสาหกิจ เพิ่มเติมบทกำหนดโทษผู้ที่หมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายต่อสมเด็จพระสังฆราช อีกทั้งปรับปรุงบทกำหนดโทษให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน

พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีผลใช้บังคับต่อเนื่องถึง 30 ปี จึงมีการแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. 2535 ซึ่งรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติการปกครอง-คณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 โดยคำแนะนำของสภานิติบัญญัติแห่งชาติในฐานะ รัฐสภา พระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นการแก้ไขเพิ่มเติมเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อยของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เท่านั้น ไม่มีการปรับเปลี่ยน โครงสร้าง การบริหารและการปกครองคณะสงฆ์แต่อย่างใด

พระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 พ.ศ. 2547

สาระสำคัญของการออกพระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติม เนื่องด้วยการบริหารงาน คณะสงฆ์ไม่สามารถดำเนินกิจการงานคณะสงฆ์ได้ เพราะประธานกรรมการ มหาเถรสมาคมประชวรและประทับรักษาพระสุภาพเป็นเวลานานนับปี ไม่สามารถ ทรงเข้าร่วมประชุมได้ ด้วยประเด็นดังกล่าวนี้ อาจเกิดความเสียหายต่อวงการคณะสงฆ์ ในการบริหารและการตัดสินใจในนโยบายหลัก โดยภาพรวมจึงจำเป็นต้องมีประธาน คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช เพื่อเป็นองค์ประธานในการประชุม กรรมการมหาเถรสมาคม จึงมีความจำเป็นต้องตราพระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 พ.ศ. 2547 โดยความเห็นชอบของฝ่ายพุทธจักร คือ กรรมการมหาเถรสมาคม และฝ่ายอาณาจักร คือ คณะรัฐมนตรี ทั้งนี้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองในการพัฒนาด้านการศึกษา การเผยแผ่ และ การสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ไทย และความมั่นคงศรัทธายังยืนสถาพรของ พุทธศาสนาสืบไป (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553, หน้า 119-122)

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรในเชิงกฎหมาย โดยเฉพาะตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ มีข้อพึงสังเกตที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้ ประการแรก มาตรการในการควบคุมคณะสงฆ์ จะได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้อง กับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมทั้งในรูปแบบและสาระ ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงมาตรการควบคุมสถาบันสงฆ์เกือบทุกครั้ง จะเป็นการจัดโครงสร้างของ

องค์การและการบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นส่วนขยายของระบบราชการมากขึ้นและเป็นการง่ายที่รัฐจะทำการควบคุมอย่างเคร่งครัด จนสถาบันสงฆ์ขาดอิสระและความเป็นตัวของตัวเอง ประการที่สาม การจัดโครงสร้างการบริหารสถาบันสงฆ์จะคู่ขนานไปกับโครงสร้างการบริหารของรัฐ แต่โครงสร้างการบริหารของรัฐที่เกี่ยวข้องโดยตรงมักจะอยู่ในฐานะเด่นกว่า และอยู่ในฐานะที่จะควบคุมสถาบันสงฆ์ (สมบูรณ สุขสำราญ, 2527ก, หน้า 51-54) และที่สำคัญ คือ ในการยกเลิกหรือใช้รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์แต่ละครั้ง ล้วนเป็นผลจากการริเริ่มและความพยายามของอำนาจรัฐ คณะสงฆ์มีสิทธิใช้รูปแบบการปกครองตนเองที่ไม่ขัดหรือแย้งกับระบอบการปกครองของฝ่ายอาณาจักรในยุคนั้น ๆ

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนกระทั่งถึงปัจจุบันจะพบว่า สถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่มีความสำคัญสูงสุดตามสภาพสังคมแบบเดิม โดยมีพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือช่วยให้สถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ทั้งนี้ เพราะหลักธรรมในพุทธศาสนายอมรับความสำคัญและความจำเป็นในการมีพระมหากษัตริย์ และกำหนดสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในสถานะสูงสุดของสังคม กล่าวคือ พระมหากษัตริย์เป็นทั้งรัฐและสังคม เป็นศูนย์กลางและเป็นจักรกลในการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งหมด (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523, หน้า 10-11) พุทธศาสนาจึงกลายเป็นแบบแผนทางอุดมการณ์ในการสร้างความสามัคคีและความสงบสุขของจักรวรรดิ โดยเป็นเครื่องผูกพันจิตใจระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์

การที่สถาบันสงฆ์เป็นศูนย์กลางความเชื่อถือและเข้าถึงประชาชนได้อย่างลึกซึ้งกว่าสถาบันใด รวมทั้งการที่สถาบันสงฆ์เป็นหลักประกันที่แข็งแรงต่อความชอบธรรมของการเป็นกษัตริย์ เป็นผลให้รัฐหรือฝ่ายอาณาจักรต้องมีมาตรการควบคุมสถาบันสงฆ์อย่างแยบยล สถาบันสงฆ์นับเป็นกลไกทางสังคมที่ผู้นำจำต้องระแวดระวังด้วยความรอบคอบอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เพราะในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมา สถาบันสงฆ์ได้ถูกใช้เป็นฐานอำนาจทางการเมือง เนื่องจากศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพุทธศาสนา (คณินนิตย์ จันทบุตร, 2532, หน้า 52)

ดังนั้น อาณาจักรจึงมีการควบคุมศาสนจักร จะเห็นได้จากการควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐที่มีต่อสถาบันสงฆ์ นับตั้งแต่มีการจัดตั้งองค์การปกครองคณะสงฆ์ไทย เป็นต้นมา ทำให้พุทธศาสนาของไทยไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยอิสระจากรัฐ และมีผลให้สถาบันสงฆ์เป็นผู้ตามมากกว่าเป็นผู้นำของสังคมไทยดังเช่นในอดีต โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ทำให้พระสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐมักจะถูกกีดกันออกจากวงจรแห่งอำนาจ ในขณะที่ พระสงฆ์ที่สนับสนุนการปกครองของรัฐมัก จะได้รับการตอบแทนในรูปของวัตถุและการเลื่อนสมณศักดิ์ การริเริ่มอย่างใหม่ ๆ หรือ ความเป็นอิสระของพระภิกษุสงฆ์จะถูกมองว่าเป็นการทำทลายอำนาจรัฐ และจะถูกปราบปรามอย่างต่อเนื่อง

จะเห็นได้ว่า ในทุกสมัย ผู้ปกครองจะมีมาตรการในการควบคุมดูแลพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับประชาชน การควบคุมนี้มาถึงจุดสุดยอดเมื่อมีกฎหมาย กำหนดลักษณะการปกครองพระสงฆ์ดัง ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยเหตุนี้เอง พระสงฆ์ในประเทศไทยจึงแตกต่างไปจากพม่าและศรีลังกาซึ่งเคยเป็นอาณานิคม ในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชมีผลให้พระซึ่งอยู่ใกล้ชิดประชาชนเข้ามามีบทบาททางการเมืองและมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองเรื่อยมา

การที่พระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับประชาชนนี้ อาจนำไปสู่ความหวาดระแวงของผู้ปกครองได้ โดยเฉพาะในกรณีที่พระผู้นั้นมีประชาชนนับถือเป็นจำนวนมาก และมีบทบาทในการระดมพลังประชาชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ในอดีตมีกรณีของ ครูบาศรีวิชัยและพระพิมลธรรม ซึ่งมีประชาชนศรัทธานับถือมากจนเป็นเหตุให้รัฐ และผู้นำต้องเข้าไปดำเนินการจัดการ ดังจะได้กล่าวต่อไป

กรณีครูบาศรีวิชัย

ประวัติครูบาศรีวิชัย

ครูบาศรีวิชัย เกิดวันอังคาร ที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2421 ที่บ้านปาง ตำบลแม่ตืน อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ชื่อเดิมคือเฟือน หรืออ้ายอินตาเฟือน เมื่ออายุ 18 ปี บรรพชาเป็นสามเณรในอารามบ้านปาง มีครูบาชตติยะเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออายุย่าง 21 ปีได้ไป

อุปสมบทเป็นพระสงฆ์ที่อุโบสถวัดบ้านโสังหลวง อำเภอบ้านโสัง จังหวัดลำพูน โดยครูบาสมณะวัดบ้านโสังเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายาในการอุปสมบทว่า “สิริวิชัย-ภิกขุ” จนถึงปี พ.ศ. 2444 เมื่อครูบาศรีวิชัยอายุ 24 ปี พรรษาที่ 4 ครูบาชัตติยะ ได้ถึงแก่มรณภาพ ครูบาศรีวิชัยจึงรักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อมา ตามประเพณีของพุทธศาสนา เมื่อเจ้าอาวาสมรณภาพหรือสึกออกไป พระที่มีพรรษามากในวัด ต้องรักษาการแทนเจ้าอาวาส และจะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสต่อเมื่อมีพรรษาครบ 5 พรรษา เมื่อครูบาศรีวิชัยได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านปาง ได้พิจารณาเห็นว่าสถานที่ตั้งวัดในเวลานั้นเป็นภูมิประเทศที่ไม่เหมาะสม ไม่เป็นที่วิเวกเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม จึงย้ายวัดไปยังสถานที่อันเห็นว่าเหมาะสมคือบริเวณที่ตั้งวัดบ้านปางในปัจจุบันและตั้งชื่อวัดใหม่ว่า “วัดศรีดอนชัยทรายมูลบุญเรือง” แต่ชาวบ้านยังคงเรียกว่า วัดบ้านปางตามเดิม (ส. สุภาภา, ม.ป.ป., หน้า 12-39; สิงฆะ วรณสัย, 2522, หน้า 8-10)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ในด้านนา

เมื่อฝ่ายอาณาจักรมีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการปกครองบ้านเมืองในช่วงนั้น เชียงใหม่จึงถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงศูนย์กลางของมณฑลพายัพ ถึงแม้ทางส่วนกลางจะมีนโยบายที่จะรวมทุกแคว้นเข้าเป็นไทยเดียวกันแต่ล้านนาก็ยังคงเอกลักษณ์ทางด้านชีวิตความเป็นอยู่ของตนไว้อย่างเหนียวแน่น แตกต่างจากภาคอื่น ๆ ที่ถูกกลืนเข้าอยู่ภายใต้้นนโยบายการปกครองของส่วนกลาง ส่วนกลางจึงมีความพยายามจะลดบทบาทของล้านนาลงในทุกวิถีทาง เช่น ด้านการปกครองได้ส่งข้าหลวงจากส่วนกลางมาประจำมณฑลพายัพ ส่วนทางด้านศาสนาได้มีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ใหม่รวมถึงธรรมเนียมในการยึดถือปฏิบัติต่าง ๆ ของสงฆ์ แต่สำหรับครูบาศรีวิชัยยึดถือปฏิบัติในแนวของนิกายเชียงใหม่ผสมกับนิกายของ ซึ่งแพร่หลายในเขตบ้านโสัง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ธรรมเนียมที่ยึดถือ คือ การนุ่งห่มที่เรียกว่า “กุ่มผ้าแบบรดอก” สวมหมวก แขนงลูกปะคำ ถือไม้เท้าและพัด ซึ่งยึดธรรมเนียมมาแต่วัดดอยเต่า โดยอ้างว่าสืบวิธีการนี้มาจากลังกาประเทศ (วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, 2542, หน้า 32-33)

ระบบการปกครองสงฆ์ในล้านนาที่เน้น “หัวหมวดอุโบสถ” หรือ “หัวหมวดวัด” เป็นระบบการปกครองของสงฆ์ล้านนาแต่เดิม คือ พระอุปัชฌาย์รูปหนึ่งจะมีวัดขึ้นอยู่ในการดูแลจำนวนหนึ่ง เรียกว่า “เจ้าหมวดอุโบสถ” โดยการคัดเลือกพระที่มีผู้เคารพนับถือ และได้รับการยกย่องว่าเป็นครูบา ดังนั้น ครูบาศรีวิชัย ซึ่งมีชื่อเสียงอยู่ในขณะนั้นและอยู่ในตำแหน่งหัวหมวดพระอุปัชฌาย์ จึงมีสิทธิที่จะบวชกุลบุตรได้ตามจารีตของสงฆ์ล้านนา ในการที่ครูบาศรีวิชัยมีสิทธิที่จะบวชกุลบุตรได้ตามจารีตการถือปฏิบัติมาแต่เดิม จึงเป็นการขัดกับพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2446) ซึ่งกำหนดว่า พระอุปัชฌาย์ที่จะบวชกุลบุตรต้องได้รับการแต่งตั้งตามระเบียบการปกครองของสงฆ์จากส่วนกลางเท่านั้น โดยถือเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะแขวงนั้น ๆ เป็นผู้คัดเลือกและเมื่อคัดเลือกได้ จะนำชื่อเสนอเจ้าคณะผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ เพื่อดำเนินการแต่งตั้งต่อไป การที่มีพระราชบัญญัติการปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ ซึ่งพระสงฆ์ในดินแดนล้านนาต่างมีความคิดต่อเรื่องนี้แตกต่างกันออกไปโดยแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม ดังต่อไปนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์ที่ยอมรับอำนาจของสงฆ์กรุงเทพฯ อย่างเต็มรูปแบบ เป็นสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งและสมณศักดิ์อยู่ในฐานะผู้ปกครองสงฆ์ในท้องถิ่นเพื่อดูแลสอดส่องพฤติกรรมของพระสงฆ์ในท้องถิ่นให้ปฏิบัติตามระเบียบที่ตราไว้ (2) กลุ่มพระสงฆ์ที่มีลักษณะประนีประนอมกับพระสงฆ์กรุงเทพฯ เป็นฝ่ายที่มีได้แสดงปฏิกริยากัดค้านหรือสนับสนุน คือ อาจจะไม่พอใจแต่ไม่ต่อต้าน และ (3) กลุ่มพระสงฆ์ที่ต่อต้านอำนาจสงฆ์กรุงเทพฯ พระสงฆ์กลุ่มนี้ไม่ยอมปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของกรุงเทพฯ (วิไลกษณ์ ศรีป่าซาง, 2542, หน้า 33)

ความขัดแย้งของคณะสงฆ์ในล้านนา

เริ่มจากครูบามหารัตนากร ซึ่งเป็นเจ้าคณะแขวงลี้ กับเจ้าหนานบุญเตงซึ่งเป็นนายอำเภอลี้ ได้เรียกครูบาศรีวิชัยไปสอบสวนเกี่ยวกับการเป็นพระอุปัชฌาย์กุลบุตร โดยไม่ได้รับแต่งตั้งตามพระราชบัญญัติฯ ในขณะนั้น กรณีนี้ได้สร้างปัญหาให้แก่ครูบาศรีวิชัยในเวลาต่อมา เพราะครูบาศรีวิชัยไม่ยอมขึ้นกับส่วนกลางโดยยังยึดถือการปฏิบัติแบบล้านนาอยู่ทำให้ถูกเพ่งเล็งจากส่วนกลาง เนื่องจากเป็นพระที่มีอิทธิพล

ต่อความเชื่อและความศรัทธาของประชาชนเป็นจำนวนมาก จึงนำไปสู่การจับกุม
ครูบาศรีวิชัย ซึ่งสามารถแบ่งช่วงเวลาในการจับกุมได้ 3 ช่วง เป็นระยะเวลายาวนาน
กว่า 30 ปี ดังต่อไปนี้ (สิงฆะ วรรณสัย, 2522, หน้า 8-10)

การจับกุมในช่วงแรก พ.ศ. 2451-2453

การต้องอริกรรมในช่วงแรก เกิดขึ้นเนื่องจาก นายอำเภอเถลีและเจ้าคณะแขวงเถลี
รู้สึกไม่พอใจที่ครูบาศรีวิชัยมีชื่อเสียงโด่งดัง ซึ่งมีการกระทำเป็นลำดับดังนี้ (วิลักษณ์
ศรีป่าซาง, 2542, หน้า 34-35)

ความผิดครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ. 2451 ระยษนั้นศิษย์วัดบ้านปางมีจำนวนมาก
ครูบาศรีวิชัยได้สั่งสอนอบรมจนเห็นควรจะบรรพชาเป็นสามเณรได้ จึงทำหนังสือ
ขออนุญาตบรรพชาสามเณรต่อครูบามหารัตนากร ซึ่งเป็นเจ้าคณะแขวงเถลีพร้อมกับ
นิมนต์มาเป็นพระอุปัชฌาย์ ครูบาศรีวิชัยได้เตรียมการต่าง ๆ รอไว้ แต่เจ้าคณะแขวงเถลี
มิได้ตอบอนุญาต จนกระทั่งใกล้จะถึงวันเข้าพรรษา ครูบาศรีวิชัยเกรงว่าจะเสียงาน
ที่ศรัทธาประชาชนตั้งใจไว้ จนกระทั่งจวนเข้าพรรษาครูบาศรีวิชัยจึงจัดการอุปัชฌาย์
สามเณรด้วยตนเอง ด้วยเรื่องนี้ นายอำเภอเถลีจึงตั้งข้อกล่าวหาว่าครูบาศรีวิชัย
“เป็นอุปัชฌาย์เถื่อน” ครูบาศรีวิชัยได้ถูกควบคุมตัวไปที่วัดลีหลวง ตำบลลี่ อำเภอเถลี
อันเป็นวัดเจ้าคณะแขวง ประชาชนส่วนมากจะเห็นใจครูบาศรีวิชัย เห็นว่าการกระทำ
ของทางบ้านเมืองและคณะสงฆ์ เป็นการกลั่นแกล้งด้วยเห็นความมีชื่อเสียงของ
ครูบาศรีวิชัยเป็นเรื่องใหญ่ ปฏิกริยาจากประชาชนเกิดขึ้นด้วยความเห็นใจ จึงพากัน
หลังไหลไปที่วัดลีหลวงอันเป็นที่กักกันครูบาศรีวิชัย เวลานั้นพระญาณมงคล (ฟู)
วัดมหาวันลำพูน เป็นเจ้าคณะจังหวัด ได้สอบสวนตามข้อกล่าวหา เห็นว่าครูบาศรีวิชัย
ไม่มีความผิด เพราะปฏิบัติตามธรรมเนียมของพระสงฆ์ที่เคยปฏิบัติมาแล้วในกาลก่อน
อีกทั้งความไม่เข้าใจในระเบียบการของคณะสงฆ์ที่เปลี่ยนแปลงใหม่ในเวลานั้น
จึงปล่อยตัวให้ครูบาศรีวิชัยเดินทางกลับวัดบ้านปาง หลังจากออกพรรษาแล้ว

ความผิดครั้งที่ 2 ครูบามหารัตนากร เจ้าคณะแขวงเถลี ได้สั่งให้เจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ
ไปประชุมที่วัดลีหลวง เพื่อจะแจ้งระเบียบการต่าง ๆ ของคณะสงฆ์ให้เจ้าอาวาสทราบ
เพื่อจะได้ถือเป็นแนวปฏิบัติต่อไป ครูบาศรีวิชัยลืมนเรื่องนี้จึงไม่ได้ไปประชุม และ

เจ้าอาวาสหลายวัดในตำบลแม่ตืนไม่ได้ไปประชุมด้วย ครุบาศรีวิชัยจึงถูกส่งตัวมา
จังหวัดลำพูน เมื่อเจ้าคณะจังหวัดลำพูนสอบสวนเห็นว่าครุบาศรีวิชัยไม่ได้มีความผิด
จึงให้กลับมาอยู่วัดบ้านปาง ตามเดิม

ความผิดครั้งที่ 3 ในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ต่อมาในปี พ.ศ. 2454 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้เสด็จถว้ลราชสมบัติสืบต่อ ในวันพิธีบรมราชาภิเษก ฝ่ายอาณาจักรได้ออกคำสั่งให้
วัดต่าง ๆ ทั่วประเทศจุดประทีปโคมไฟ สร้างซุ้มประตู่อาวาสเป็นการเฉลิมฉลองสมโภช
ปรากฏว่า ที่วัดบ้านปางไม่ได้สร้างซุ้มประตู่วัดและไม่ได้จุดประทีปโคมไฟตามที่มิคำสั่ง
แต่ครุบาศรีวิชัยได้นำพระภิกษุสามเณรในวัดเจริญพระพุทธรมนต์ถวายเป็นกุศลแด่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทางราชการเอาโทษครุบาศรีวิชัยที่ไม่ได้ปฏิบัติตามคำสั่ง
จึงนำตัวไปสอบสวนในจังหวัดลำพูนอีกครั้ง

จะเห็นได้ว่า การที่ครุบาศรีวิชัยถูกจับกุมเนื่องจากความกระด้างกระเดื่อง
ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าคณะแขวง ตลอดจนไม่สนใจในกฎระเบียบต่าง ๆ ของ
พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ฉบับใหม่ อาจเนื่องด้วยครุบาศรีวิชัยมุ่งเน้นใน
การปฏิบัติธรรมมากกว่าที่จะสนใจในระเบียบแบบแผนใหม่ อีกทั้งครุบาศรีวิชัยยังยึดมั่น
กับจารีตแบบแผนแบบดั้งเดิม โดยปฏิบัติตามวินัยสงฆ์ที่อาจารย์พระอุปัชฌาย์สั่งสอนมา
นั่นคือความสัมพันธ์แบบหัวหมวดวัด ซึ่งเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างพระในชุมชน
ด้วยกันที่ให้ความเชื่อถือในอาจารย์หรือพระอุปัชฌาย์

การถูกจับกุมในช่วงที่สอง พ.ศ. 2454-2464

วิไลภรณ์ ศรีป่าซาง (2542, หน้า 35-38) ได้กล่าวไว้ว่า การต้องอธิกรณ์ในช่วงที่
สอง มีความเข้มข้นและรุนแรงยิ่งขึ้น เนื่องจากการต้องอธิกรณ์ในช่วงแรกถึงสามครั้ง
ยังส่งผลให้ความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อครุบาศรีวิชัยเพิ่มมากยิ่งขึ้น มีการเล่า
ถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ทำให้ความนับถือเลื่อมใสในตัวครุบาศรีวิชัยแพร่ขยาย
ออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง เมื่อคำเล่าลือทราบถึงเจ้าคณะแขวงลีและนายอำเภอแขวงลี จึงได้
เข้าแจ้งต่อพระครูญาณมงคล เจ้าคณะจังหวัดลำพูน โดยตั้งข้อกล่าวหาอันร้ายแรงว่า
“ครุบาศรีวิชัยช่องสุ่มกำลังผู้คน กิจจะเป็นกบฏต่อบ้านเมือง” ซึ่งในสมัยนั้นฝ่าย

อาณาจักรและฝ่ายปกครองสงฆ์ทางกรุงเทพฯ มีความหวาดระแวงหัวนเกรงเรื่องนี้อยู่ ซึ่งไม่ใช่เกรงกลัวต่อครุบาศรีวิชัย หากเกรงกลัวว่าคนพ่ายแพ้ทั้งหมดจะเป็นกบฏ ปัญหา ด้านความระแวงดังกล่าวจะเริ่มลดลงหลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทย และความระแวงเหล่านี้หมดไปหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง สิ้นสุดลง ดังนั้น ในวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2462 พระครูญาณมงคล ได้ออกหนังสือฉบับหนึ่งถึง ครุบาศรีวิชัย เพื่อแจ้งให้ครุบาศรีวิชัยออกจากพื้นที่จังหวัดลำพูนภายใน 15 วัน นับตั้งแต่วันที่ประกาศ

ครุบาศรีวิชัยได้กล่าวอ้างถึงพระวินัยแห่งพุทธบัญญัติว่า ครุบาศรีวิชัยได้กระทำ ผิดพุทธบัญญัติข้อใดบ้าง เจ้าคณะแขวงไม่สามารถเอาผิดได้จึงเลิกরাไป แต่ในเวลาต่อมา เจ้าจักรคำขจรศักดิ์มีคำสั่งให้ครุบาศรีวิชัยพร้อมลูกวัดเข้าเมืองลำพูน เหตุการณ์ครั้งนี้ ชี้ให้เห็นสถานะตนบุญของครุบาศรีวิชัยชัดเจนมากขึ้น เพราะมีการจัดขบวนแห่แหน ครุบาศรีวิชัยเข้าสู่เมืองลำพูนของบรรดาศิกขุสามเณรและคฤหัสถ์อย่างยิ่งใหญ่

เมื่อฝ่ายปกครองบ้านเมืองเห็นว่ามิผู้ติดตามครุบาศรีวิชัยมากเช่นนี้ คงตกใจ มิใช่น้อย อุปราชมณฑลพายัพจึงได้ส่งย้ายครุบาศรีวิชัยไปยังเชียงใหม่ โดยให้พักอยู่ที่ วัดเซตวัน และมอบให้พระครูสุคันธศีล รองเจ้าคณะเชียงใหม่ที่วัดป่ากล้วย (วัดศรีคอนไชย) ดูแล

ในช่วงที่ถูกจับกุมอยู่ที่วัดนี้ มีพ่อค้าใหญ่เข้ามาเป็นอุปถุภจาก ตลอดจนประชาชน ในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียงเดินทางมานมัสการเป็นจำนวนมาก ทางฝ่ายที่ ดูแลเกรงว่าเรื่องจะลุกลามใหญ่โต เนื่องจากศรัทธาของประชาชน เจ้าคณะเชียงใหม่และ เจ้าคณะมณฑลพายัพจึงได้ดำเนินการส่งครุบาศรีวิชัยไปรับการไต่สวนพิจารณาคดี ที่กรุงเทพฯ โดยตั้งข้อหาไว้ 8 ข้อ อาทิ ตั้งตัวเป็นพระอุปฌาย์ทั้งที่ไม่มีใบอนุญาต กระด้างกระเดื่องต่อพระราชบัญญัติสงฆ์ และใช้คำกล่าวอ้างของชาวบ้านที่ว่า ครุบาศรีวิชัยมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ทำให้ฝ่ายส่วนกลางหวาดระแวงว่าจะประพฤติตัว เป็นผีบุญ

โดยรวมแล้วครุบาศรีวิชัยหลุดพ้นจากทุกข้อกล่าวหา และได้มีโอกาสเข้าเฝ้า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นการส่วนตัวครั้งหนึ่ง จากการเข้าเฝ้าครั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ส่งสาส์นไป

ยังกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่หนกลาง มีใจความว่า จากการไต่สวน เห็นว่า ครุบาศรีวิชัยเป็นพระที่อ่อนโยน ไม่ใช่ผู้ถือกระด้าง ไม่ใช่เจ้าเล่ห์เจ้ากล แต่มี สมณสัญญาพอจะประพุดอยู่ได้อย่างพระที่ห่างเหินจากสมาคม การตั้งตัวเป็น พระอุปัชฌาย์นั้นด้วยไม่รู้ความหมาย ไม่รู้ประกาศ ทำตามธรรมเนียมเดิม เพราะการที่ ไม่รู้จักระเบียบแบบแผน เมื่อถูกเอาตัวมาลงโทษกักขังไว้ยังไม่รู้ว่าเพราะทำความผิด อะไร พระอย่างนี้ควรต้องอธิบายให้รู้จักผิดชอบดีกว่าจะลงโทษกัน การปล่อยตัว ครุบาศรีวิชัยและให้กลับภูมิลำเนาเดิม นับเป็นการลดความไม่พอใจของประชาชนที่ นับถือได้อย่างมาก

การอริการณ์ในช่วงระยะที่สองนี้ ทำให้ครุบาศรีวิชัยเป็นที่รู้จักในสังคมเมือง มากขึ้น ช่วยส่งให้ชื่อเสียง โด่งเด่นและชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะชาวเมืองเห็นว่า กลุ่มพระและ ชาวบ้านที่ติดตามครุบาศรีวิชัยมีจำนวนมากและมีความหลากหลายทางชนชาติด้วยกัน แต่การที่คณะสงฆ์ยอมปล่อยให้ครุบาศรีวิชัยกลับภูมิลำเนา คนท้องถิ่นล้านนา กลับ เห็นว่า ไม่มีใครสามารถทำอันตรายต่อครุบาศรีวิชัย ซึ่งเปรียบเสมือนตนบุญแห่ง ล้านนาได้

การที่ครุบาศรีวิชัยได้กลับภูมิลำเนาในครั้งนี้ ทำให้สถานะและบารมีของ ครุบาศรีวิชัยเป็นที่ศรัทธาสูงสุดในสังคมล้านนา ประชาชนต่างให้ความเคารพยกย่อง และให้การช่วยเหลือสนับสนุนในด้านการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ เป็นอย่างดี เป็นที่น่าสังเกตว่า ครุบาศรีวิชัยยังตั้งอยู่ในปณิธานเดิม คือ มุ่งที่จะดำรงรักษาเอกลักษณ์ ความเป็นล้านนาแบบดั้งเดิม แม้ว่าจะต้องอริการณ์หลายครั้งจากการตีความตามวินัยสงฆ์ ของภาคกลาง และถึงแม้ว่าอิทธิพลของส่วนกลางจะเข้ามามีอำนาจควบคุมสงฆ์ใน ล้านนา จนเกิดการแบ่งก๊กแบ่งเหล่าในหมู่สงฆ์ล้านนา มิได้ทำให้ครุบาศรีวิชัยรู้สึก สะทกสะท้านต่ออำนาจรัฐจากส่วนกลาง การต้องอริการณ์ในช่วงแรกจนถึงช่วงที่สอง แทนที่ปวงชนจะเสื่อมความศรัทธาในตัวครุบาศรีวิชัย กลับเป็นว่าความศรัทธาเพิ่มขึ้น กว่าเดิมตามแรงบีบบังคับจากส่วนกลาง สาเหตุน่าจะเป็นเพราะว่าครุบาศรีวิชัยมี ความมุ่งมั่น กอปรกับว่าครุบาศรีวิชัยมีจริยวัตรที่น่าเลื่อมใสศรัทธา กระทั่ง พระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรสยังทรงชื่นชม ทั้งที่เป็นประมุขส่วนกลาง

มีอำนาจที่จะตัดสินใจหรือจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อการยึดมั่นในแนวทางของ
ครุบาศรีวิชัย

เพราะฉะนั้น รากฐานแห่งความศรัทธาของครุบาศรีวิชัยจึงมีพลังมากขึ้น
ชาวล้านนาเห็นว่าครุบาศรีวิชัยเป็นพระอริยสงฆ์ มิได้ประพฤติกผิดในธรรมข้อใด
แต่ทางส่วนกลางถือว่าครุบาศรีวิชัยต้องอริครณ์ ถือได้ว่าเป็นการตีความที่ต่างกัน
ระหว่างชาวล้านนากับผู้ปกครองและคณะสงฆ์จากส่วนกลาง

การจับกุมในช่วงที่สาม พ.ศ. 2478-2479

วิไลภรณ์ ศรีป่าซาง (2542, หน้า 38-40) ได้กล่าวไว้ว่า ในช่วงที่ครุบาศรีวิชัยกำลัง
ก่อสร้างถนนขึ้นสู่พระธาตุดอยสุเทพ พระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่รวม 10 แขวง 50 วัด
ขอลาออกจากการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อไปอยู่ในปกครองของครุบาศรีวิชัยแทน
เหตุการณ์ในครั้งนี้ได้ลุกลามไปทั่วทุกหัวเมือง จำนวนวัดต่าง ๆ ที่แยกตัวออกไปมีมาก
ถึง 90 วัด และพระสงฆ์ในจังหวัดต่าง ๆ เริ่มเคลื่อนไหวขอแยกตัวออกจากการปกครอง
ของคณะสงฆ์ ครุบาศรีวิชัยจึงถูกส่งตัวไปยังกรุงเทพฯ เพื่อระงับเหตุที่จะบานปลาย
ขณะเดียวกัน มีคำสั่งให้กลุ่มพระสงฆ์ที่ขอแยกตัวออกจากการปกครองเข้ามาขอตัวต่อ
ทางการ และพระที่บวชโดยครุบาศรีวิชัยโดนคำสั่งให้สึก เมื่อครุบาศรีวิชัยถูกควบคุมตัว
อยู่ที่กรุงเทพฯ ก่อให้เกิดความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่งในหมู่พระสงฆ์และฆราวาสในหมู่
หัวเมืองที่รักและเคารพในครุบาศรีวิชัย ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับครุบาศรีวิชัย จึงถูกโยง
ไปสู่ปัญหาการเมืองในขณะนั้น การจับกุมในช่วงที่สามได้ดำเนินเรื่อยมาจนถึง
พุทธศักราช 2479 เมื่อหลวงศรีประกาศได้พบกับครุบาศรีวิชัยในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.
2479 ครุบาศรีวิชัยได้ให้คำรับรองต่อคณะสงฆ์ว่า จะปฏิบัติตามพระราชบัญญัติลักษณะ
การปกครองคณะสงฆ์ทุกประการ และเดินทางกลับลำพูนเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม ในปี
เดียวกัน

สืบเนื่องจากรากฐานแห่งความศรัทธาจากฆราวาสและคฤหัสถ์ที่แข็งแกร่ง เมื่อ
เกิดเหตุการณ์การจับกุมครุบาศรีวิชัย ซึ่งมีภาพลักษณ์เป็นตนบุญหรือนักบุญแห่งล้านนา
เป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจชาวล้านนา ย่อมเป็นธรรมดาที่ศรัทธาฆราวาสหรือคฤหัสถ์จะ
ยอมรับไม่ได้ ในการจับกุมหรือส่งครุบาศรีวิชัยไปสอบสวนที่กรุงเทพฯ ย่อมไม่ต่างจาก

การกระทำที่ย่ำยีความศรัทธาและสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ และนำไปสู่ความโกรธแค้น
ก่อให้เกิดความวุ่นวายและการใช้กำลังในการยุติปัญหา

จากเหตุการณ์และปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้น อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาความขัดแย้งที่
เกิดขึ้นได้แปรสภาพจากปัญหาเล็ก ๆ ระหว่างพระสงฆ์ล้านนารูปหนึ่งกับคณะสงฆ์ใน
ส่วนกลางมาเป็นปัญหาระหว่างชาวล้านนากับอำนาจจากส่วนกลาง ความขัดแย้งของ
ครูบาศรีวิชัยกับรัฐในขณะนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานความพยายามที่จะสลایจิตวิญญาณ
ล้านนา เพื่อที่จะรวมแคว้นต่าง ๆ ให้เป็นปึกแผ่นเป็นเอกภาพกับส่วนกลาง เพื่อที่
จะต่อสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมในยุคนั้น

กรณีพระพิมลธรรม

พระพิมลธรรม เดิมชื่ออาจ ดวงมาลา เกิดเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 ที่
ตำบลบ้านโต้น อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น บวชเป็นสามเณรตั้งแต่อายุ 14 ปี เมื่ออายุ
ย่าง 18 ปี มาศึกษาพระธรรมที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เมื่ออายุครบ 18 ปีจึงอุปสมบท
เป็นพระภิกษุ สมเด็จพระวันรัต (สง เหมจารี) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายาว่า “อาสโภ”
พระพิมลธรรมสอบได้เปรียญธรรม 8 ประโยค และเป็นครูสอนที่สำนักวัดมหาธาตุฯ
อยู่ 7 ปี ก่อนจะไปเป็นเจ้าอาวาสวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
จนกระทั่งได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ระหว่างทำงานฟื้นฟู
ศาสนาอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2475-2491 มีผลงานสำคัญ ๆ จำนวนมาก
ขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่ย้ายอาณาจักรเกิดความวุ่นวายทางการเมือง และฝ่ายศาสนจักรได้
เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงอันเกิดจากแนวทางการทำงานของพระพิมลธรรม ที่ส่งผล
ต่อความคิดและความรู้สึกของพระเถระชั้นผู้ใหญ่และคณะสังฆมนตรีบางรูปรุนแรง
ถึงขั้นฝ่ายตรงข้ามมีอิทธิพลเผด็จการในยุคนั้นใช้อำนาจเข้ามาแทรกแซง เพื่อกำจัด
พระพิมลธรรมพ้นจากวงการสงฆ์ (พระพิมลธรรม, 2526, หน้า 5-9)

เหตุแห่งความขัดแย้ง

เหตุแห่งความขัดแย้งเกิดขึ้นขณะพระพิมลธรรมเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ และสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ได้สร้างสรรค์งานด้านการศึกษาและการเผยแผ่พุทธศาสนารูปแบบใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวงการสงฆ์อย่างรุนแรง เนื่องจากพระเถระชั้นผู้ใหญ่ส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การขอพระอาจารย์ชั้นมัธยมจากพม่ามาช่วยสอนพระอภิธรรมปิฎกในเมืองไทย เนื่องจากพระเถระชั้นผู้ใหญ่มีความคิดว่า ประเทศพม่าเพิ่งหลุดจากความเป็นทาสของอังกฤษมาไม่นาน (คือเมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2491) ส่วนประเทศไทยมีเอกราชสมบูรณ์ เป็นประเทศอิสระมาเป็นเวลานาน ตามรูปการณ์นี้แสดงว่าสถาบันของประเทศพม่าย่อมต่ำกว่าของประเทศไทย จึงไม่ควรไปศึกษาในประเทศที่ต่ำกว่า (แสง อุดมศรี, 2528, หน้า 149-150) และเหตุผลอีกประการที่นำมาอ้าง คือ พุทธศาสนาของประเทศไทยมีค่าสูงกว่าพุทธศาสนาของประเทศใดในโลก ไม่มีชาติใดสู้ได้ การนำนักศึกษาของไทยไปศึกษาพุทธศาสนาของประเทศอื่นจึงไม่เป็นการสมควร แต่ควรให้นักศึกษาจากประเทศอื่นมาศึกษาในประเทศไทยจึงจะถูก ข้อสำคัญยิ่งกว่านั้นคือ การที่พระพิมลธรรม ซึ่งดำรงตำแหน่งสังฆมนตรี นำพระภิกษุไปศึกษาในประเทศพม่าคราวนี้จะเป็นการเสียด้านของประเทศไทย (แสง อุดมศรี, 2528, หน้า 150)

การที่พระพิมลธรรมส่งพระภิกษุ นักเรียนพุทธศาสนบัณฑิตไปศึกษาต่อต่างประเทศ และฟื้นฟูวิปัสสนาธุระด้วยการตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานขึ้นที่วัดมหาธาตุฯ เป็นแห่งแรก การที่พระพิมลธรรมนำคณะพระสังฆคณาธิการไทยไปร่วมประชุมกระทำัญญสังคายนาพระไตรปิฎก ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า และการนำพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในต่างประเทศ เช่น มาเลเซีย กัมพูชา อังกฤษ อินเดีย และเนเธอร์แลนด์ ฯลฯ การที่พระพิมลธรรมเป็นพระภิกษุไทยรูปแรกที่ได้รับนิมนต์จาก ดร. แฟรงค์ บุษแมน ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งและเป็นประธานของขบวนการส่งเสริมศีลธรรม (Moral Rearmament--MRA) ซึ่งรู้จักกันดีในชื่อ เอ็ม. อาร์. เอ. เพื่อไปร่วมงานฉลองอายุครบ 80 ปีของ ดร. แฟรงค์ บุษแมน และฉลองครบรอบ 10 ปี ของเอ็ม. อาร์. เอ. ที่มลรัฐมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อกลับจากการเดินทางไปประชุมดังกล่าวแล้ว พระพิมลธรรมพร้อมด้วยคณะได้เดินทางไปประกาศเผยแผ่พุทธศาสนาในมลรัฐต่าง ๆ

ของประเทศสหรัฐอเมริกา และกลุ่มประเทศต่าง ๆ ในยุโรปร่วมกับองค์กร เอ็ม.อาร์.เอ. ด้วย ถือได้ว่าพระพิมลธรรมเป็นพระสงฆ์ไทยรูปแรกที่ได้เดินทางไปประกาศพุทธธรรมยังประเทศเหล่านั้น เพราะก่อนหน้านี้ยังไม่เคยมีพระสงฆ์ไทยรูปใดเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนายังประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวมาก่อน นอกจากนี้ พระพิมลธรรมยังเป็นพระสงฆ์ไทยรูปแรกที่ได้เข้าพบพระสันตะปาปา ประมุขแห่งคริสต์ศาสนา นิกายโรมันคาทอลิก กรุงวาติกัน เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีและหาทางแลกเปลี่ยนศาสนทูตระหว่างศาสนาต่อกันและกัน หลังจากการเดินทางในครั้งนั้น พระพิมลธรรมยังได้รับการนิมนต์จากองค์กร เอ็ม. อาร์. เอ. ให้ไปร่วมเผยแผ่ศีลธรรมในประเทศต่าง ๆ ร่วมกันทุกปี ซึ่งพระพิมลธรรมได้มีโอกาสเดินทางไปร่วมกับ เอ็ม. อาร์. เอ. ได้อีก 2-3 ครั้ง ในการไปเผยแผ่ศีลธรรมร่วมกับ เอ็ม. อาร์. เอ. เป็นไปอย่างที่ไม่ยึดถือศาสนาใดสำคัญกว่า แต่ให้ยึดถือธรรม 4 ประการเหมือนกัน คือ (1) จริ่งที่สุด (2) บริสุทธ์ที่สุด (3) อดทนที่สุด และ (4) เสียสละที่สุด ซึ่งใกล้เคียงกับฆราวาสธรรม 4 ข้อของพุทธศาสนา คือ (1) สัจจะ (2) ทมะ (3) ขันติ และ (4) จาคะ จึงเป็นโอกาสให้พระพิมลธรรมเดินทางไปทำงานร่วมกันได้โดยไม่ขัดข้อง เพราะการไปเผยแผ่ศีลธรรมร่วมกับคณะบุคลากร องค์กร เอ็ม. อาร์. เอ. เหมือนกับการไปเผยแผ่ธรรมในพุทธศาสนานั้นเอง (พระพิมลธรรม, 2526, หน้า 5)

งานที่เป็นการท้าทายมหาเถรสมาคมอย่างยิ่ง คือ การที่พระพิมลธรรมอนุญาตให้คอมมิวนิสต์สามารถบวชในพุทธศาสนาได้ แม้สิ่งเหล่านี้จะทำให้พระเถระชั้นผู้ใหญ่ไม่เห็นด้วยแต่ไม่กล้าทำรุนแรง เพียงแค่แสดงออกถึงการคัดค้านและวิพากษ์วิจารณ์เชิงลบ แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ เปรียบเหมือนคลื่นใต้น้ำที่ส่งแรงกระเพื่อมรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งปี พ.ศ. 2503 สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตติโสภณมหาเถร) ได้รับความแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก และมีการเปลี่ยนแปลงผู้ดำรงตำแหน่งสังฆนายกและคณะสังฆมนตรีชุดใหม่ โดยปราศจากชื่อพระพิมลธรรม แต่เมื่อพระพิมลธรรมไม่ได้ดำรงตำแหน่งทางอำนาจใด ๆ ในคณะสังฆมนตรีแล้ว เหตุการณ์ยังไม่ยุติลงเพียงเท่านั้น เป้าหมายแท้จริงของผู้มีอำนาจระดับสูงในคณะสงฆ์ มิใช่เพียงเพื่อกันพระพิมลธรรมออกจากตำแหน่งสังฆมนตรีเท่านั้น หากแต่มุ่งที่จะกำจัดออกไปจากวงการสงฆ์เลยทีเดียว ดังที่เคยมีพระภิกษุที่

เคารพรักและนับถือพระพิมลธรรมได้มากกราบเรียนให้ทราบ ว่า สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตติโสภณมหาเถร) ได้ทรงตั้งพระทัยและปรารถนาไว้ว่า “จะทำพระพิมลธรรมให้เป็นพระมหาอาจ และจะทำพระมหาอาจให้เป็นนายอาจในที่สุด” (พระพิมลธรรม, 2526, หน้า 9)

ความขัดแย้งระหว่างมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย

วิกฤติการณ์จากการแต่งตั้งสังฆนายกประทุษร้ายในภายหลังมรณกรรมของพระสังฆนายก คือ สมเด็จพระพุทธิชโยมาจารย์ (เจริญ ญาณถาวโร) ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2494 พระศาสนโสภณ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยารามวชิรวิหาร ฝ่ายธรรมยุตได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสังฆนายก (แสวง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 250) การแต่งตั้งสังฆนายกในครั้งนี้ นับได้ว่าเป็นการสร้างความขุ่นเคืองแก่คณะสงฆ์มหานิกายอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากที่ผ่านมาผ่านการพิจารณาบุคคลให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ส่วนแต่เป็นการแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ธรรมยุตทั้งสิ้น ส่วนพระมหานิกายถูกกีดกันออกมาและไม่ได้รับแต่งตั้ง สภาพดังกล่าวดำรงมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2485-2494 เป็นเวลาเกือบสิบปีแล้วที่สังฆนายกมาจากฝ่ายธรรมยุต (แสวง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 252) ประเด็นร้อนนี้ได้ถูกยกระดับขึ้นเมื่อ พระเทพเวที (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา ได้ยกประเด็น “สองหัวสองหาง” มาตอบโต้ฝ่ายธรรมยุต เพื่อให้มีการแยกสังฆนายกของทั้งสองฝ่ายทำให้เกิดความเคลื่อนไหวในการร่วมลงนามของพระพระมหานิกายจำนวนมาก เมื่อนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงครามทราบเรื่อง จึงขอร้องให้ใช้วิธีอื่นเพราะเกรงจะทำให้คณะสงฆ์แตกแยกมากกว่าที่เป็นอยู่ (แสวง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 253-254) แต่พระมหานิกายส่วนใหญ่ได้กระทำการต่อต้านการร่วมลงนามอย่างเปิดเผยเพราะได้ประเมินกันแล้วว่าหากจะยุติการเคลื่อนไหวคงจะพบกับหายนะ ด้วยอำนาจการปกครองที่ไม่เป็นธรรมที่กดทับอยู่ จึงดำเนินการต่อโดยพระผู้ใหญ่ในฝ่ายมหานิกายได้แนะนำให้ไปขอความร่วมมือจากพระพิมลธรรม ซึ่งเป็นสังฆมนตรีองค์การปกครองในขณะนั้น อันจะส่งผลให้การเคลื่อนไหวต่อสู้ครั้งนี้มีน้ำหนักและมีความชอบธรรม ในเบื้องต้นพระพิมลธรรม ปฏิเสธในการลงนามด้วยเหตุผลว่า หากร่วมลงนามแล้วจะถือได้ว่าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและจะทำให้สูญเสียความเป็นกลางไม่สามารถโต้แย้งในที่ประชุม

สังฆมนตรีได้ แต่สุดท้ายมีอาจทักทานแรงกดดันได้พระพิมลธรรมจึงลงนามให้ แต่มีข้อแม้ว่าจะขอแก้ไขหนังสือฉบับนั้นด้วยตนเอง ซึ่งในวันต่อมาได้มีหนังสือส่งถึง นายกรัฐมนตรี ในเรื่อง “ขอถวายตำแหน่งสังฆนายกแต่สมเด็จพระวันรัต” และมีหนังสือถึงสมเด็จพระสังฆราช เรื่อง “ขอร้องให้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งสมเด็จพระวันรัตเป็นสังฆนายก” (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 261-262) หลังจากที่พระพิมลธรรมยื่นหนังสือ พระอีกส่วนหนึ่งที่เป็นระดับเจ้าคณะตรวจการภาค เจ้าคณะตรวจการผู้ช่วยภาค เจ้าคณะจังหวัด และผู้แทนเจ้าคณะจังหวัด รวม 71 รูปทั่วประเทศ ได้ลงนามยื่นหนังสือลงวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2494 สนับสนุนมติพระจำนวน 47 รูปที่ได้ยื่นไปก่อนหน้านี้ เพื่อเป็นการกดดันยิ่งขึ้น (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 265-266)

ความหวาดระแวงของฝ่ายอาณาจักร

รัฐบาลนายกรัฐมนตรี จอมพล ป.พิบูลสงคราม ให้การสนับสนุนพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายเป็นอย่างมาก และพระพิมลธรรมได้สร้างผลงานขึ้นอย่างโดดเด่นในฐานะสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองและมีความใกล้ชิดกับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งยังแวะไปเยี่ยมเยียนอดีตนายกรัฐมนตรีผู้นี้ยามที่ลี้ภัยการเมืองอยู่ที่ญี่ปุ่นด้วย สิ่งเหล่านี้ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติทราบเป็นอย่างดี เมื่อเกิดการปฏิวัติและการเมืองเปลี่ยนขั้ว ทำให้พระพิมลธรรมไม่เป็นที่ไว้วางใจต่อจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ รวมทั้งเกิดการเปรียบเทียบเหตุการณ์ เมื่อครั้งจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เดินทางไปอีสาน มีประชาชนมาต้อนรับ ไม่นักนักผิดกับเมื่อครั้งที่พระพิมลธรรมเดินทาง ไปอีสาน มีพระสงฆ์และประชาชนมาต้อนรับเป็นจำนวนมาก (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 278-280)

เมื่อสมเด็จพระวันรัต (ปลด) ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2503 (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 287) และในเดือนเดียวกัน สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฐายี) ได้เป็นสังฆนายก (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 289) ในการขึ้นสู่อำนาจของสังฆนายกใหม่ได้ตัดสังฆมนตรีที่เคยดำรงตำแหน่งอยู่เดิมออกไปจำนวนมาก (แสวง อุดมศรี, 2533, หน้า 290-291) ในการแต่งตั้งสังฆมนตรีครั้งนี้เพื่อต้องการให้พระพิมลธรรมหลุดจากอำนาจการปกครอง และทำให้พระที่สนับสนุน

พระพิมลธรรมหลวงอำนวยการปกครองคณะสงฆ์ในครั้งนี้ด้วย (แสง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 293)

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2503 สังฆนายกและสังฆมนตรีรับทราบคำร้องเรียนจากการประชุมร่วมกับตำรวจสันติบาลว่า มีผู้เสียหายสองคน ได้กล่าวหาว่าพระพิมลธรรมเสพเมถุนธรรมทางเวจมรรค (ร่วมเพศทางทวารหนัก) กับพวกตนจนสำเร็จความใคร่ การกล่าวหาเช่นนี้ หากปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 กระบวนการวินิจัย คือ จะต้องมอบเรื่องให้คณะวินัยธรที่ถืออำนาจอธิปไตยทางตุลาการ แต่สังฆนายกสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฺฐายี) กลับควานวินิจัยอย่างรวบรัดผิดสังเกต ด้วยการเขียนหนังสือสั้น ๆ เสนอสมเด็จพระสังฆราช (ปลด) (แสง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 296) ถึงกระนั้น สมเด็จพระสังฆราชได้ตอบรับทันที ด้วยการออกหนังสือไปยังพระพิมลธรรม มีข้อความว่า “ด้วยทางการตำรวจได้สอบสวนเรื่องความประพฤติของท่านได้ความประจักษ์แล้ว ขอให้ท่านพิจารณาตนด้วยตน ขอให้ท่านออกเสียจากสมณเพศและหลบหายตัวไปเสียจะเป็นการดีกว่าที่จะปรากฏโดยประการอื่น ๆ เพื่อรักษาตัวท่านเองและเพื่อเห็นแก่วัดและพระศาสนา” พระพิมลธรรมได้ตอบจดหมายกลับมีใจความว่า ข้อเสนอที่ให้หนีไปนั้นไม่เป็นผลดีต่อวัดมหาธาตุฯ และศาสนาโดยรวม อีกทั้งไม่เป็นธรรมกับตนด้วย หนังสือดังกล่าว ลงวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2503 อีกสองวันต่อมาปรากฏว่า คณะสงฆ์วัดมหาธาตุฯ จำนวน 465 รูปได้ร่วมกันทำหนังสือและลงนามยืนยันความบริสุทธิ์ของพระพิมลธรรมด้วย (แสง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 299-300) แม้พระพิมลธรรมจะได้ชี้แจงกลับไป แต่ไม่มีผลใด ๆ นอกจากนี้ ยังมีการตัดสินใจที่ข้ามกระบวนการอันชอบธรรมโดยการประกาศถอดสมณศักดิ์

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2503 ไม่เฉพาะกับพระพิมลธรรมเท่านั้น แต่รวมถึงพระศาสนโสภณ (ปลด อุตฺตการี) วัดราชาธิวาส ที่ให้การสนับสนุนพระพิมลธรรมด้วยข้อหาฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช โดยออกในนามของประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2503 (แสง อุคฺมศรี, 2533, หน้า 306-307) แม้พระพิมลธรรมจะถูกถอดสมณศักดิ์ แต่พระพิมลธรรมยังคงเป็นพระอัสภเถระ ยังคงตั้งมั่นเพราะเชื่อในความบริสุทธิ์ของตน แม้ว่าจะลงเอยด้วยการใช้อำนาจรัฐบีบบังคับให้สึกด้วย

การส่งตำรวจสันติบาลไปจับกุม ณ วัดมหาธาตุฯ ในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2505 ด้วยข้อหาว่า มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์และกระทำความผิดต่อความมั่นคงของรัฐ ภายในราชอาณาจักร พระอัสสภเถระไม่ได้แสดงอาการขัดแย้งแต่อย่างใดเพียงแต่ขอเจ้าหน้าที่ตำรวจเขียนบันทึกสั่งการงานที่ค้างค้างอยู่อย่างองอาจ ก่อนจะถูกนำตัวไปสันติบาล (แสง อุดมศรี, 2533, หน้า 308-310) กรมตำรวจได้นำแถลงการณ์ประกาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย อ้างความจำเป็นในการจับกุมคราวนี้ว่า “ถ้าปล่อยไว้จะเป็นภัยอันตรายอย่างใหญ่หลวงต่อสถาบัน ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ จึงจำเป็นต้องจัดการขั้นเด็ดขาดด้วยการจับกุมตัวมาดำเนินคดีต่อไป” (แสง อุดมศรี, 2533, หน้า 310)

ในที่สุด สังฆมนตรี คือ พระธรรมคุณาภรณ์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) และพระธรรมมหาวิธานวัตร (ไสว ฐิตวิโร) มีคำสั่งให้ พระอัสสภเถระต้องเปลี่ยนไปครองผ้ากาสาวพัสตร์สีขาวแทน การสึกจบลงด้วยการที่อดีตพระอัสสภเถระเดินทางไปจำพรรษาในฐานะอาคันตุกะ ณ สันติปาฬาราม ตั้งแต่วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2505 (แสง อุดมศรี, 2533, หน้า 322)

เวลาล่วงไป 5 ปี จนกระทั่งถึงวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2509 มีการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ ศาลทหารกรุงเทพฯ ได้พิพากษายกฟ้องและปล่อยตัวพระพิมลธรรมพ้นข้อหาหลังจากจำพรรษาอยู่ที่สันติปาฬาราม 5 พรรษา และพ้นข้อกล่าวหาในปี พ.ศ. 2509 สาธุศิษย์ทั้งบรรพชิตและฆราวาสจึงได้ยื่นเรื่องร้องขอความเป็นธรรมให้แก่พระพิมลธรรม ด้วยการเรียกร้องขอให้พระพิมลธรรมกลับคืนสู่ตำแหน่งกรรมการสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระพิมลธรรมได้รับการแต่งตั้งเป็นสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2523 ได้กลับคืนสู่ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ ดังเดิม ในวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2524 รวมเวลาในการต่อสู้ของพระพิมลธรรมกับอำนาจอัยการธรรม จนถึงวันได้รับสมณศักดิ์และตำแหน่งกลับคืนเป็นเวลายาวนานถึง 21 ปี (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, 2534, หน้า 270-271)

สรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์ของประเทศไทยเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพุทธศาสนา นับตั้งแต่สมัยที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยได้นับถือพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา การที่พุทธศาสนามีความยั่งยืนในประเทศไทยจนถึง

ทุกวันนี้เพราะคุณลักษณะสำคัญ คือ มีความยืดหยุ่นและปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมได้อย่างดียิ่ง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของ โครงสร้างทางการเมืองและสังคมไทย พุทธศาสนามีอิทธิพลเกี่ยวข้องและแทรกซึมในทุกส่วนของสถาบันในสังคม ผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา กับอำนาจทางการเมือง คือ ความสัมพันธ์ในเชิงการอุปถัมภ์ เิงการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร

พุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม คือ ไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก แต่สอนเน้นในเรื่องศีลธรรม สอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือ โลกเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ หลักธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้ามีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายถึงสภาวะธรรมชาติของชีวิต อธิบายและสอนถึงวิธีการที่จะครองชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขสอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ และการบรรเทาความทุกข์อันเกิดจากสภาวะนานาประการ อธิบายและสอนแนวทางการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม ตั้งแต่ระดับบุคคลถึงปวงชนทั้งชาติและทั้ง โลก อธิบายและแนะนำแนวทางที่จะนำหลักธรรมคำสอนเพื่อประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันตามลักษณะของปัญหาตามระดับสติปัญญาและความประสงค์ของแต่ละบุคคล ในการถ่ายทอดศรัทธาทางศาสนามาเป็นความเชื่อในเรื่องของอำนาจและบุญบารมี สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งนอกจากจะมีคุณค่าในการทำให้ประชาชนยอมรับอำนาจการปกครองแล้วยังมีส่วนสำคัญในการลดการทำทายแย้งชิงอำนาจผู้ปกครองด้วย การใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมืองทำให้ประชาชนมีทัศนคติว่า สถาบันทางศาสนาและสถาบันการเมืองและการปกครองเป็นสิ่งที่ควบคู่กันและแยกกันไม่ออก ผู้ปกครองจึงสามารถแสวงหาความชอบธรรมจากศาสนามานิยมและวัฒนธรรม ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างชาติและส่งเสริมบูรณาการภายในชาติ ซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตได้ใช้พุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ส่งเสริมอำนาจทางการเมืองเสมอมา ความคิดเรื่องบุญกรรมเป็นเหตุผลอย่างหนึ่งที่ใช้อ้างสนับสนุนสถานภาพและอำนาจของผู้ปกครอง และใช้อธิบายความไม่เสมอภาคในสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของบุคคล ชาวพุทธเชื่อว่า

ผู้ที่เป็นผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีบุญมากจึงได้เป็นกษัตริย์ และสามารถแบ่งผลบุญให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองได้

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนกระทั่งถึงปัจจุบันพบว่า สอดคล้องกับความสัมพันธ์ของศาสนจักรกับอาณาจักรในลักษณะสนับสนุนส่งเสริมกัน โดยสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่มีความสำคัญสูงสุดตามสภาพสังคมแบบเดิม และมีพุทธศาสนาเป็นเครื่องช่วยให้สถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ทั้งนี้ เพราะหลักธรรมในพุทธศาสนายอมรับความสำคัญและความจำเป็นในการมีพระมหากษัตริย์ และกำหนดสถานภาพของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในฐานะสูงสุดของสังคม กล่าวคือ พระมหากษัตริย์เป็นทั้งรัฐและสังคม เป็นศูนย์กลางและเป็นจักรกลในการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งหมด พุทธศาสนาจึงเปรียบเสมือนแบบแผนทางอุดมการณ์ในการสร้างความสามัคคีและความสงบสุขของสังคม โดยพุทธศาสนาเป็นเครื่องผูกพันจิตใจระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์ การที่สถาบันสงฆ์เป็นศูนย์กลางความเชื่อถือ และเข้าถึงประชาชนได้อย่างลึกซึ้งกว่าสถาบันใด เป็นผลให้รัฐหรือฝ่ายอาณาจักรต้องมีมาตรการควบคุมสถาบันสงฆ์อย่างแยบยล สถาบันสงฆ์จึงนับเป็นกลไกทางสังคมที่ผู้นำจำต้องระแวดระวังด้วยความรอบคอบเป็นอย่างยิ่ง

ประเทศไทยไม่เคยมีการแยกอาณาจักรกับศาสนจักรออกจากกัน จนกระทั่งแต่ละส่วนเป็นเอกเทศ เพราะผลประโยชน์ของทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรสอดคล้องกัน โดยฝ่ายอาณาจักรต้องการหาอุดมการณ์บางอย่างที่จะสนับสนุนความชอบธรรมในด้านปกครองของตน ส่วนทางฝ่ายศาสนจักรต้องการให้ฝ่ายการเมืองสนับสนุน เพราะเมื่อประชาชนส่วนมากยอมรับนับถือ หมายความว่าฝ่ายศาสนจักรสามารถที่จะผูกขาดการเป็นผู้นำทางจิตใจที่เรียกว่า Spiritual Leader ได้

แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรจะมีลักษณะของการพึ่งพา แต่ในเชิงอำนาจฝ่ายอาณาจักรมีอำนาจเหนือฝ่ายศาสนจักรตลอดมา ฝ่ายศาสนจักร โดยเฉพาะสถาบันสงฆ์ได้ถูกคุกคามให้เป็นส่วนขยายของระบบราชการ โดยโครงสร้างการบริหารและการปกครองของคณะสงฆ์ได้จำลองแบบและขนานคู่ไปกับโครงสร้างการปกครองของฝ่ายอาณาจักร นั่นคือในโครงสร้างอำนาจของฝ่ายอาณาจักรจะ

ประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นนำจำนวนน้อยเป็นผู้บงการวิถีชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ในขณะเดียวกันในส่วนศาสนจักรอำนาจการปกครองมรดกสงฆ์ทั้งปวงอยู่ในอำนาจของพระสงฆ์ระดับสูงเพียงไม่กี่รูปเช่นกัน และในลักษณะของโครงสร้างที่คู่ขนานกันนี้ ฝ่ายอาณาจักรมีอำนาจเหนือฝ่ายศาสนจักรมาโดยตลอดสืบเนื่องจากการควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐที่มีต่อสถาบันสงฆ์ นับแต่มีการจัดตั้งองค์การปกครองคณะสงฆ์ไทย พุทธศาสนาของไทยไม่อาจดำรงอยู่ได้โดยอิสระจากรัฐ และมีผลให้สถาบันสงฆ์กลายเป็นผู้ตามมากกว่าเป็นผู้นำของสังคมไทยดังเช่นในอดีต อีกทั้งโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ยังมีผลให้พระสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐมักจะถูกกีดกันออกจากวงจรแห่งอำนาจ ในขณะที่พระสงฆ์ที่สนับสนุนการปกครองของรัฐ มักจะได้รับการตอบแทนในรูปของวัตถุและการเลื่อนสมณศักดิ์ ฉะนั้นการที่พระสงฆ์มีความคิดริเริ่มในสิ่งใหม่ ๆ มีความเป็นอิสระ รวมทั้งการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีประชาชนเคารพนับถือเป็นจำนวนมากจะถูกฝ่ายรัฐหวาดระแวงและมองว่าเป็นการทำทลายอำนาจรัฐ และจะถูกปราบปรามอย่างต่อเนื่อง ดังเช่นในกรณีของครูบาศรีวิชัย ในกรณีของพระพิมลธรรม หรือแม้แต่กรณีของพระโพธิ์รักษ์แห่งสำนักสันติอโศก ในปัจจุบัน